

982

T16

Манго

Я82
T16

ПР/83

18956
203x36

Паман
зарр

ҮЧҮГЭЙ
ӨЛҮӨНЭ

ПР/83

Саха сиринээби кинигэ издательства
Якутской * 1963

~~С(ык)2~~

~~T.16~~

ХОТОИУК

Таллан Бюрэ
(Сивцев Ефрем Степанович)

ЛЕНА ПРЕКРАСНАЯ
Поэмы

Якутское книжное издательство
Якутск, П. Алексеева, 1

Художник Э. С. Сивцев

Редактор М. Е. Тимофеев
Худож. редактор Е. В. Михайлова
Техн. редактор Е. П. Соловьева
Корректор Т. Г. Слепцова-Белолюбская

Сдано в набор 25/I-1963 г. Подписано к печати 18/III-1963 г.
Бумага 60x92 1/32. Объем 3.5 физ. п. л.
Усл. п. л. 3.5 + вкл. 0.25 Уч.-изд. л. 4.09 + вкл. 0.11.
Тираж 2000 экз. Заказ № 25. МЛ 01564
Цена 36 коп.

Якутская республиканская типография
им. Ю. А. Гагарина
г. Якутск, Кирова, 9

МАНГНАЙГЫ ЧААНА

Харалдыктаах халдаайы анныгар,
Тэтиннээх чарагым инигэр,
Киргил кирийэр, буурба буруйар
Мунгураат тиитим кэннигэр.

Хараарда хара ураа хаар үөхэ,
Көнүннэ наяннал балаңан дьиэ,
Кэтэх тыаны үрдүнэн унаарда
Тыккырыр көнө күх буруо.

Былга тиэрдэс омоон саботох суол,
Чоогоот ойбоннох көлүйэ көстүө,
Бу былга көрсүө сэттэ турук уол,
Саботох дъяхтар эйигин көрсүө...

Сэттэ уола сэттиэн тингиныт, эсэнит,
Түөрт күөрт ыта тердүөн тайахсyt.
Ийэлэрэ инстаннээн, симэхсит,
Хайбалга сылдьар хайахсyt...

Бийирдэ манна ахсыс уол төрөөбүт,
Айах адағата, мунг тобого...
Төрөөбүт уол тута керүтэлээбйт:
Барыта дынкити кыбыл обого.

Кынал обо ас көрдөөн кыныра сыйта,
Сутуруктарын ботуччу тутта,
Тэбиэлэнэ-тэбиэлэнэ ытаата,
Эхээ-ынгаа диэн ынытаата...

Онтон чороччу кэлгийдилэр уолу,
Түекүнү таптыы-таптыы ийэтэ:
«Улаатыан» — күн сырдыга кэмчи буолуо,
Аан дойдуга батыанг суюба!» — диэтэ.

Онтон, Манчаары Бাযнай курдук,
Бууннаабыт буруйдаах киши курдук,
Бинир ыйга кэлгиеэ сыйтыардылар,
Иккис ыйыгар уолу сүөрдүлэр...

Бу да кэлгиеэ сыйтар, уол улаатта,
Билийтэ-көрүүтэ ыраатта.
Мангтай сырдыгы батына көрдө,
Сана хоту хайынан барда.

Онтон уол дьонун улам-улам үөртэ:
Чугаын көрдө, ыраабы иһиттэ,
Барынгаңаартан ийэтин булла,
Барымтайтан эмсэгни биллэ...

* * *

Аны уол үинэ: мангтай... кэннинэн...
Онтон инчинэн дээ сырбарыйда!
Түйт да атак буолан, ёр мунгнанан —
Туран сынгааны дээ кэрийдэ!

Үнэр обо суолугар тух түбэхэр,
Ону уол тутан айафар илдъэр:

4

Арыт муммут ообуй обото түбэхэр,
Арыт тараакаан дьяарбайа сылдан...

Ол иһин бары биртах үен оюону
Мэлдүн тумнаар, мэлдүн куотар.
Аарааччыя, өнүргэниэн дуо: ол ону
Эн да сэмсэнэр этинг диэтэр?..

Атажха киирбит ооботтон ордук
Кутталлаах суюх буолар диэтилэр,
Онон тутан ылан түөкүн курдук,
Хайдылар күрүө уйатыгар.

Манна обо күнү бына тураахтыыр,
Арыт ытыыр, арыт күлээхтиир;
Киши кэллээбинэ, ымах гынаахтыыр,
Аастаына — курсу буолаахтыыр...

Бэйэтин бэйэтэ saatata сатыыр.
Ооннуура — алдьаммыт хамыйах.
Тулатыгар суюх ураты saatыыр,
Кэпсэтиэбин тыла да абыйах.

Куттуура — дыйл, күндүлүүрэ — мээм-мээм,
Ыксыыра — сиис, аһыра — ньээм-ньээм;
Сириллибит — каака, хайбаммыт — чээ,
Үнүгар тииийэн уутар — хоо.

* * *

Уолбут улаатта, барыны өйдөөтэ,
Кэлгий, уйя дабаны туппата,
Хойт сыйтан, ийэтин эрэйдээтэ:
Эрдэ туран, дьону уутппата.

5

Дьоно уолу соботохтуу хаалларан,
Үлэллииллэр, арыт бултаналлар,
Оччобо сун дүлүнүнэи ааннарын
Таһыттан эпсөри баттаталлар.

Уолчаан угэххэ киирэр үүт иһээри,
Үүтү булан чомполуур, көрүнэр,
Чабычабы ойбон гынан уулаары,
Түөрэ баттаан үүтү бүрүнэр...

Онтон уот диеинни улаџа таста,
Улаџа баары уот диехи состо,
Олоппоңунан остуолга тафыста,
Онтон ыскаапка ыттан, хәһыста.

Булан салыыр уостубут күөрчэби;
Түһэн хангас оронги барда.
Онурдаах, бобуулаах матааччабы
Уол оронги таба көрдө.

Уол хостуур, энин дыкти элбэх манна:
Таңгас, сүлүүдэ кырадаына,
Сүтүгэн сүүтүк, симэлийэр иннэ,
Кыптыый, бүргэс, иннир утаһына.

Кылаат хостообут киһи быһытынан
Манна ёр хасынан уол уурайар,
Сылайан, обо чэпчеки уутунан
Уол олорбутунан иуурайар.

Улаатан барыны чинчийдэ обо,
Билингэ бииртэн бииргэ дэлэйдэ.
«Ити тугуй? Бу тугуй уонна тобо?» —
Үрүт-үөһэ, хат-хат лэбэйдэ.

6

Билэр сыллаан, амсайан, тутан көрөн,
Арты алдъятан, арты ыбытан,
Арты тонг мууска тылын хам ылларан,
Дыыбарга күлгэабын үлүтэн.

Түүн ыйга аргыныахтаах кыыны көрөөрү
Муус түнүүккэ тыынар, кэтиир аргый,
Күнүс чалбаы көһэр, чалбаы аймыр
Ууга уймаммыт күнү тутаары...

Мэлдьи таңыллар, мэлдьи мөбүллэр,
Буруйа да суюха буруйдаах,
Таптанар, арты абааы көрүллэр
Орой мэник уолбут эрэйдээх.

Таңнар тағаһа туух эбитий? Бастаан —
Холто сон, күлгэаца туух бэргэхэ,
Сулбуурия сылдьар сордоох ыстаан,
Ким эрэ чоочой этэрбэхэ —

Ити барыта убайдара бырахпыт
Бары эргэ-урба таңастара,
Ону ийэтэ, улуу абырахчыт,
Үүйэн-бүүрэн кэтэрдэрэ...

Төһө да дьонуттан атаастаниар,
Төһө да илбиркэй таңастаниар,
Оо, ким баары бүгүн эйиэхэ тэгнээх?
Эн сафа бүгүн нарын тапталлаах?

Эйиэхэ ийэ тиһэх таптала баар —
Онтон атына барыта уу-хаар:

7

Ол иһин таһыргын ытаан охоробун,
Тонгоргун эккирээн аһарағын.

* * *

Арай бинирдэ ийэтэ (саас буолбута)
Уолга үүт иһэрдиэн баџарбыта,
Ыаллартан умналаан үүт абалбыта,
Охороб оргута туроурбута.

Уол таһыттан хаар буолан киирэн кэлэр,
Ийэтэ уолун мөбөр акараынан,
Онуоха уола ийтигэр күлэр,
Илгистэр, тохтор манан хаарынан...

Ийэтэ, уолун этэрбэгийн устан,
Инчэвэй быатынан уолу таһийар,
Ожото барахсан онохко систан,
Абаран ытыыр, иэнэ айтайар.

Онтон ийэ туохха эрэ таһырьда
Таксан иһэн, үүттээбин өйдүүр.
«Үүтүнг куото, көрөн олороор», — динир,
Уол ытыы-ытыы көрөн олордо.

Манаан олорон, барытын умунна,
Аралдыйда атын дүүнгигэ:
Үүт үрүн булгуньях буолан үлүннэ,
Хаар хайа буолан үүт көһүннэ.

Оо, үүтэ хата ханина да куоппата,
Уолбут көрөр кыһанан-мүһэнэн,
Онтон үүтэ көһүйээ баллата,
Сүүрдэ көһүйәни таһынан.

8

Уол мүчүк гынна, кэтэбин тарбанна,
Ийэтин дыибэлиэн баџарда,
Тылын төбөтүнэн сыйнын салбания,
Тохтор үүтуу одуулаан олордо...

* * *

Ол олордоуна, ийэтэ киирэр;
Кини киирээт холумтангын сүүрэр;
Уол күө-бааччи: «Ийэ, үүт куоппата!»—
Динир,
Онтон ийэ ынытыыр, күргүйдүүр...

Уола бэккинээбит харахтарынан
Ийэктийн диехи көрбөхтүүр,
Уол ооннуур сыйнияах атахтарынан,
«Көрөн олороор диебитинг өэ», — динир.

Ийэ уолу, баџардар-баџарбатар,
Эмиэ таһыйан сабырбатар,
Онтон оронугар олорон ытыыр,
Ожотун кытта бииргэ ытыыр...

Кини саныыр: обом аар акараы дуу?
Эбэтэр тэбэнэтэ итичэ дуу?
Акаарыны ким кэлээччи тэбиэбэ...
Ким барааччи охсон даһыаға:

Эриэн ыт элэгэ, күөрт ыт күлүүтэ,
Кини — саха дъаара, киһи кинтэ,
Тоёо төрөөбүт сордоо эбитет?
Туюх да умньяас суюх. Туюх аватай!..»

9

Уонна ытыыр мәнник оботун туһун,
Ийэ хоргутар буолан ытыыр?
Суох, кини дъяллоох обо буоларын иниин,
Кини киһи буоллун дизэн ытыыр...

Уол сирэйин илийтинэн саба туттар.
Уол ытыыр дуо? Арай мин харахпар:
Тарбахтар быстарынан көрөллөр
Элэктинир хара характеристар.

Бинир убайа таһыаары сорунан:
«Суол ааныттан талахта ағал»,—диир.
Уол онно таһырдья тахсар соруян,
Суолга тугу эрэ көрдүүр...

Онтон күн киңәрнитэ төннөн киирэр,
Убайа дынибэргиир, кынырыар:
«Тугу гына сырыйтын?»— дизэн ыйытар.
«Суол аанын көрдүү»,—дизэн уол этэр...

Убайа: «Ону буллун дуо? Талабын?!»
Уол: «Суолбут аана суох, талах да суох»,—
Уонна уол тарбанар атабынан атабын,
Қыра да қынталбата суох!

Онно убайдара уолу құләллэр,
Отчобо буруйун да умналлар,
Арай итиин умнубат қыра уол,
Нөнгүенү биитэр тәбәнәт уол...

Маны барытын ийэ керер, истэр,
Билэн да соботох ийэ хайытай?
Саягаран тыл, көмүскәэн күүс эстэр,
Кимнәзх буолан киниәх кәлий?

* * *

Биирдэ, бултаан хаанааммыт эттэрин
Тобоо абыых мүнэ хаалар.
Ийэлэрэ күнүн аайы уолаттарын
Бултуу-алтыы барыг дизэн хайяар.

Онуоха сэттэ уолаттара сэттиэн,
Түөрт күөрт ыттара төрдүен
Хара тыалары хампы үктээбүттэр,
Бинир буур тайабы бултаабыттар.

Бу тайабы чугастыы дыонтон кисттэн,
Көттэбилинэн, сэрэнэн астаан,
Анаан-сизэн бүтэн олордохторуна,
Сорохтор сыйтан эрдэхтэринэ,

Киирэн кәлэр бинир билбэт кишилэрэ,
Ботуонкалаах умнаһыт киһи.
Онуоха дъялты гынар ийэлэрэ
Холумтантан тобохтоох күөнү.

Ыт үрдэгинэ дыон чэт диәччи этэ,
Оттон бу кишини кытари
Ким дафанды тыл бырахсан, утары
Төрүт сәкгәэрэн кәспәппэтэ...

«Хонон баарым син дуо?»— дизэн хононо
Хотуитан кердеһен ыйытта.
Хотун хольдьобон: «Анатар да аһа,
Туга да суох ыалбыт»,— диир ыйытта.

Онуоха киһи: «Идэлээх этим уонна
Остуоруялымам, олонхолуом»,— дизэтэ:

Биир да киһи ҹангарбата онно —
Бары ууну омурпүт кәриэтэ.

Тэнгизниэ дуо, киһи бараары туран,
Дыиини тулла көрдө кэлэйэн;
Биир харда тылы эрэйдээх истибээтэ,
Биир чааскы ууну манна испэтэ...

Эмискэ ођо тугу эрэ өйдүүр,
Ийэ уола, ылгын уол күе-бааччы:
«Бинги буур тайах бултаахпыт!»—днир
(Ођо диэн қырдыксыт буолааччы).

Киһи дынэлэхтэр сирэйдэрин көрдө:
Онно пророк ыар қырдыгын курдук,
Айылаах айыта таалларын курдук,
Ол тылтан дьонөн таалан олордо...

Дыиэлэхтэр эггинник тайаа сатаатылар:
Бу аптаах киһи дии санаатылар;
Бу куһастан төрүөккэ эбитэ дуу?
Бултара ханныя эбитэ дуу?

Дыиэлэх дъахтар уолу оронгко баттыыр:
«Бу меник ођо тыла диэн...»—диэтэ.
Үерэн, уолун диеки кистээн көрбөхтүүр:
«Қырдыксыт ээ қыра бэйэтэ!»

Итиирдик бу киини балыйдылар;
Тыллынын-өстүүн уларыйдылар,
«Оо, аптаах киһи эбит..»—дэһистилэр,
Хонноруохха диэн имнэстилэр.

Киһиэхэ оствуол тарта ийэлэрэ,
Тылбай-өспөй буола сатаата,
Оствуолга кэллэ тайах мүһэлэрэ.
Киһи ахаан бүтэрин утаата:

«Хоноho, олонхолоо!»—диэн оболор
Олохтоон, туһулаан эттилэр,
Уот инингэр дьохуннаах олообор
Олонхохуту олортулар.

Хоноho олонхолоон эгсиллэрэ...
Киһи аңара — күрдэх маһа диэн,
Аңара — тангара маһа буолар, — диэн
Былыргы тылга этиллэрэ...

Онон бу киһи умнаһыт да буоллар,
Дыон кэпсэпштэ, ыт үрбэт да буоллар,
Киниэхэ баара аптаах тыл былааһа,
Кыталык куолаһын ырааһа...

* * *

Олонхобо умнуллубут ыранг баар,
Ураты олохтор омоониро,
Умнуллубут үйэлэр дъайааниара,
Кэнэн эрээри кэрэ тылынг баар...

Олонхохут обургу тобуттган
Аңар илиитинэн тардыста,
Аңарынаан кулгаабын саба туттан,
Харахтарын симэрин кытта —

Чоргуйар кэбэлэх, дааҕырбас турдаахтаах
Талба дойду манна аһылынна,

Таксар күн сардаагата тараахтаах
Аламай саас манна арылынна:

Аппалар айы хайыарбыт үрүйэ
Аймаһыйан айдааран уңугунна,
Улуу өрүспүт көмүлүн үтүрүйдэ,
Улуутыйа муораба уңунна.

Күммүт уотун алтан аалытын курдук
Күрүлүүр көмүс үрэххэ кутта,
Оттommot киэнг хочото муорам курдук
Мунгутра суох долгуйя сыйта.

Үонна халлаан түөрт күйаар муннугар
Түөрт сүллэр этинг ныринийдэ,
Күөх муора угуор ыйдана сырдыгар
Мунгатынар Кую дьүрүүйдэ...

* * *

Үрүн Үоламмыт ёстөөхтүүн кыргыста,
Өксөкү буолан үөһө көнүнэ,
Хахай буолан хайа тэллэбэр хапсыста,
Байдалба балык буолан уңунна.

Онтон арбада бирааммыт диехи куотта
Абааны, барыны биирдэ кыраан
Сүттэ, туһэр сулус буолан сырдыы-уста,
Харангарбыт халлаанга, тыккыраан...

Онтон улуу хочо унтуоргутугар
Күөлгэ кубалар түһэн сууннулар,
Кыһына суох сайнигы сирбитигэр
Кыһынгы ыаллар уңугуннулар...

14

Олонхоһут бүттэ. Илин сырдаатা.
Онтон дыон үргүлдүү турдулар,
Сарсында сорох дыон эт кырбаата,
Сорохтор күөрчэх ытыйдылар.

Бу киһи саанаабыта, ити ыалга
Күнүс уу-хаар басынаар, мас кыстырыр.
Маһынан оонниуур кынтар кыра уолга,
Киэнэ олонхолуур, дойбох кэпсиир.

Кини киһиттэн атына суох курдук:
Умнаһыт диеххэ эдэр көрүнгнэх,
Сэберэтэ дағаны чөгийн-чөбдик,
Тыла-өнө дағаны орунаах.

Онон бу киһини себүлээтилэр,
Аба буоллар диеэн сорох уоллатор
Ийзлэрин кистээн сүбэлээтилэр,
Сорохтор онууха буолбаттар.

Бу киһиттэн арай ийэ сэрэнэр,
Биир дыктилээх бу умнаһыт киһи:
Арый түүнүн түлэгэдийэн кини:
Нууччалы ыллышар уонна сангарар;

Арый кини кимиэхэ эрэ саанар,
Ким эрэ кини көнгүлүн хаайар...
Баллыгырыыр, эргиллэр, ынгыранар;
Унуктан дуулаанык хабырынаар.

* * *

Бу дъэллик киһиэхэ уолбут ыллараар,
Киһи ханна баар — онно кини:

15

Элбэби ыйытан арыт тумиарар,
Арыт кэпсэтэр энгин дыктини.

Олортон уолга биир хаалбыта быныта;
Ол — көнгүл хотой үрдүк көтүүтэ,
Күн анныгар естөөхтүүн хапсыныта,
Үрдүк халлаантан өнөн түүхүтэ...

Маныаха уол курус буолар санааргыыр,
Өлбүт хотой тууну курутуйар;
Оччобо киңи бу уолтан муннааргыыр,
«Туух бууллунг?»—диэн ыйытышар,

Обо этэр: «Абам, улаатыш суюшар...
Улаатан көнгүл хотойдо буолум,
Оччобо охсуңан естөөбү кыайшам.
Мин халлаантан өлөн түүхөм суюшар!»

Киңи маны истэр уонна саңга аллайар,
Эрилкэй хархатыгар хотойдуу,
Икки хараңга сардаңа сабыллар
Өр олорор тугу эрэ өйдүү...

Онтон этэр: «Сөп! Эн Хотойук диэн буол,
Ити аата — хотой оюто диэн;
Уоннаабытын кэлин эн өйдүөн...»
Үерэн кэлэр онно санааргыыр уол.

Бу үрдүк халдъайы хоннобор бүкпүт
Былбыт кыналбата суюх олорор,
Кыналбата баар: биир күннээбى буллут
Төхө сарсынги күнү тоторор...

16

Манна күн күнтэн атына суюх ааһар,
Манна дьон көми дыктитик баар:
Сарсыарданы — таагара тыныштынан,
Түүз кэлийтэ — им сүтүүтүнен...

Айанныштым суола манна аараабат,
Аттаах-саты даңаны таарыйбат,
Ким эмэ сыйлан кими да сураабат,
Ким да сурахха наадыйбат...

Ол эрээри... биирдэ ыттар үрдүлэр;
Арай ыал уол, манан ааһан ишэн,
Дыяэ диеши сүүрөр. Ааны аанан ишэн
Хаңыштыр: «Саалаах дьоннор ишэллэр!»

Онуоха били киңи ойон туран,
Тангаын хап-сабар хамынна;
Илиитигэр тугу эрэ кистии тутан,
Харанга хотонги мэлис гынна.

Ыттар харына-харына үрдүлэр.
Дьон айдаарда, аттар тыбырылдар,
Дыяэ аана эмискеччи тэлэлчинэ,
Дыиэзэ суюстаах дьон кутулунна;

Сорохтор дыяэ таңыгар кэтээтилэр,
Сорохторо хотогно тустулдар.
Далы, ханааны көрө сатаатылар,
Онтон ол-бу диеши сиркестылар.

Бу көмгэ кыра уол ампаар, өннүүр
Чаачар сааза сыйал турӯоран қынгыр

Көрбүтэ, бинир киһи ампаар муннугар,
Саһан туран, кими әрэ... кәтиир!

Арай, ампаар атын өттүттэн киниөхэ
Били атаһа субу үөмөн иһэр,
Уол саалаах киһи баар диэн сибис гынар,
Атаһа көннинән туран киһиөхэ

Чугаһыр, онтон киһиөхэ ыстанан,
Бәстилиэтинән кәтэххә охсор,
Киһитә ыңыранан аргый охтор.
Мас кыстырыга уол саһар куттанан.

Ол саһан олорон, уол арай көрөр;
Атаһа бинир ат үрдүгөр түһән,
Маһы, уолу үрдүнән көтүтән иһән,
Уолу эйәбәс харафынан көрөр...

Дыиэттән дьоннор аамылаһан иһәлләр,
Аттарын үөһе түһе-түһәлләр,
Хоту-собуруу мәнәек көтүтәлләр,
Абаларыгар мәнәек ыталлар!

ОНТОН ТӨННӨН ИҺӘН, СЫТАР КИҺИЛЭРИН
Буланнар, дыэ диэки соһустулар,
Хара сааныны, үөхсүү тыл быдъарын
Магнай бу алааска иһиттиләр...

ОНТОН СОТОРУ БУОЛААТ, МАС КЫСТЫРТАН
Уол мунгнаабы тараччы туттуулар,
Уол куттанар тирээн иһэр ыстыыхтав,
Уолу дәлләритэн дыиэбә илтиләр.

* * *

Дыиэбә киирбиттәрә. Ийэтә туран,
Кенгес бәйтә — чай өрөн әрәр:
Сана алтан чааныгын тутан бараң,
Эмиә таһаарар, әмиә да өрөр...

Ийэтин, көхсүттән саанан кәйиэлләэн,
Төгүрүк оствуолга азалаллар:
«Биләргин тойоннго эт!» — диэн көбүлләэн,
Саалаах дьон ийэтин ыбайаллар;

Бинир төр хара бытыктаах тойон кинрәр,
Ийэ манна тонхонгуур, салбалыыр;
Тойон бәстилиэтин оствуолга уурап,
Тойон доппурооңу сафалыыр...

Бастаан кәпсиир. Ити умнаһыт киһи
Сокуоннай былааһы утарсыбыт.
Ыар буруйдаах бүрүстүүпүнүүк үүһ;
Киһи үүһ — күтталаах бассабыык.

Бу киһи куорат түрмәтиттән куотан,
Киин сирдәринән, үрэх бастарынан,
Арый умнаһыт, арый энин буолан
Саһан сыйлдар... Кулгаах истеринен.

Бу иирээннээх ириенәх суюлун ирдәэн,
Охсуулаах тон суюлун сонордоон,
Бу эргин баар сибикитин билбит,
Адырба аржавын мантан булбут...

Өске ийэ бу куоппут киһи түһүн
Кистәэбеккә сиһилии кәпсиятэр —

Үрүг былаңыгар үтүетүн иһин
Үрдүк маҳталга тиксіз эт...

Маны барытын ийә ейдөөн истэр
Итиенне силин бына ыйыстар,
Ол эрээри иһигер атыны ейдүүр,
Ол иһин дынкти киһи этэ динир.

Онтон дъэ сантарар: «Хас сымдар ыалдытыт,
Хас хонор хононо кимин-тугун
Түөрүспэт-сураспат, бүтэги ыалбыт:
Мин билбэппин кини тугун-кимин!

Тойон ыйытар улахан уол ханна
Бултуурун бинтэр тугу гынарын;
Тугу да уорбалаабат ийә манна
Сиһилии кәпсиир тугу билерин.

Кини кәпсиир; кырдык, улахан уола
Таксыбыта биес иинитин кытта,
Эсэңит түөрт күөрт ыттарын кытта
Тыатаафы кылга сохсо туруора.

Манна ийә сустаах тыллары истэр:
«Улахан уол кэлэ илик әбит,
Оттон эйигин куоракка киллэрәбит!»
Эмәэхсин баһын бына илгистэр...

Онтон тойон эмәэхсин дияки көрөр,
Тойон кынырар, бинтэр әлектиир:
«Тобо баскын бына илгистэбин?»—динир
Итиенне саһыгырачы күлэр.

20

Онно оһоңун кәнниттэн уол быкта,
Кини ити тылы олус сөхте:
Киһи баһын илгистэн кәэһэр,
ОНТОН уол куттала улам ааһар.

Ийэтэ баһын илгийиниэбине —
Төбөтө хайдах быстан түһерин,
Түһэн хайдах төкүнүйэрин
Көрүөм диэххэ айылаах турдабына.

Оо, тойон манна уолу таба көрдө,
Инилини ынырык көбдүүтэ:
«Бабат! Бу туар әбит ээ эр бердэ!
Ийэтэ хааллын... Уолу ылын!»— дияэтэ.

Онуоха ким уолу кулгаабыттан тарта,
Ким чечэгэйин баскиттэн ылла,
Ким сарылаптыынан аангя состо,
Ким обону әлектээтэ, күллэ...

Арай көмүскүүр соютох ийэтэ,
Оботун айылан ытаахтаата,
Тойонгю кэлэн хаһытаахтаата:
«Ыт, елерөн бар ити кәриэтэ!»

Онуоха уол ийэтигер эргиллэр,
«Ийээ! Уол обо үстэ саадаын
Тииккэ ыйаан, киһи буолара диниллэр;
Аата, аннынын ытаан хааллабын».

Уолу тойон харытттан харбаата
Итиенне таһырдья соһустулар,

21

Ыыппат ийэни араара сатаата,
Айманан таңырда табыстылар.

Уолу төргүүгэ орулапптынан,
Хороччу кэлгийэн кэбистилэр,
Уонна уолу төргүү түнэ быатынан
Үстэ нууччалы бобустулар...

Онтон иннингэр өйөөн олортулар
Били кэтэж дейбүт кинитин,
Керөн ис — диэн кинин сэрэтилэр --
(Тарбанан да ахарабат кынытын!)

Уонна уолу ортолоругар ылан,
Аттаах сэрии алаас унгуор сүттэ:
Суол устун харана кудэрик кетөн,
Долгуйя суолга сыйта...

Соботох ийэ сарсыарда туманга
Тиэргэнинэ тахсан куруук ытыыр,
Харах уутун унгуор соботобун манина
Суол төрдүгэр куруук кэтири...

Эйиэхэ, ийэ дыылбааг харах уутун
Өлгөмнүк дабаны анаабыт,
Оттон эйиэхэ дьолуттан айытын
Кэрээлийин күнүгэр санаабыт...

Оо, эн дьоллооххүй, эйигин кытари
Оболоруг баалларын тухары,
Уонна мунганаабын обонг эн хара
Хараххыттан дьалты буоллар эрэ;

Кинилэр бар дьонгно дуу, суолга дуу,
Бинтэр биллибэт куттал суюнур дуу—
Оо, барыттан эн тэнгник дыксинэйн,
Барыларын ишин куттанаабын;

Уунун түүн утыйбакка мунганаабын,
Мэлдьи ахтабын, мэлдьи кэтиггин
Хоруя суюх суолу одуулахаабын
Уонна сангата суюх ытыгын...

Олох түбүгэр кинилэр, оо, ийэм,
Эн кэрэ, ааттаргын умнуохтара,
Эн ийбит суюлгуттан атыны тэлэн,
Атын айыларга үүчэхтэрэ...

Ол эрээри үөрүү дуу, хомойтуу дуу,
Төлөннөөх охсуунуу түбүгэр дуу,
Эйигин санаан сүрэхтэрэ тэбиэйэ,
Ол тэбии, улуу ийэ,— эйинэ!

ИККИНС ЧААН

Куоппут кинин көрдөөн, үрүүнгэр
Хас тыаны илдьи үктээтилэр;
Оттон хочолор, кучулаах курунгнаар
Куоппту мэлдьи кистээччилэр...

Халтай хаамыы буолла. Дьоннуун аттыын
Бука бары дабаны ырдылар.
Төннөн ийэн, арай, биир харана түүн
Тыаба, сырдык үрүйэ үрдүгэр,

«Хонорго» дιэн үргүнэр тохтоотулар,
Манна ындылыры туһердилэр.
Сылайбыт аттары өттөөтүлэр,
Уот отуннулар, эт бунардылар.

Уоттара күөдьүйбеккэ сырдыгыныр.
Онуоха бинир бандыбыт уолга тийиэр:
«Уоту үрэн биэр!»— дии-дии дибдигирири,
Уолга эмиэ тэбэнэт ёй киирэр:

Уолбут уоту өрө мыгаан олорон,
Иттыы уоту үрэн нюбүйда,
Уот умайбат, кыналбатын онгорон,
Уол баргыйа-баргыйа үрдэ.

Маны көрөн туран дьон соңуидулар;
Сорох дьон уолу акаары диир,
Сорох биңгини элэк гынар диир,
Онон уолу дэлби таңыйдилар.

Онтон сүүрүнгүй эти хотордулар,
Дъэ абаан-сизэн чаллайдаатылар.
Арыгы истилэр, уолу матардылар,
Бүтэн иһен, уолу өйдөтүлэр.

Тойон уолу аттыгар олортordo,
Итирик куолаһынан ыкта,
Бөппүрөсскөттөн уолга обортordo,
Уол айабар арыгы кутта.

Онуоха уол өр омурдан олордо,
Байыстынан — айабын уоттуу салсыр.
Сүөкүөбүн — бу дьонтон олус дьюлайар,
Уол мунгаах өллөбүм дии сансыр...

Манна итирик дьоннор күлүстүлэр:
«Көр, уолбут амтаһыйар ээ,—диниллэр,
Уол мунгаабы тула үмүөрүстүлэр,—
Киһи буолсук»,— диең билгэлийллэр.

Киһиргэс уол, үтүө киһи буолаары,
Дыүккүк гынар, онтон тумнастар,
Онтон олорон эрэн уол түнгэстэр.
Өбүйэр, мөхсер тута өлөөру.

Киһи барыта, охтон түһэ-түһэ,
Окко текүнүйэ сылдьан күллэ,
Уолбут эрэйдээх, тиллэ сына-сына,
Тыны киллэрбеккэ манна өллө...

* * *

Бинир бандыбыт: «Сымыйан!»—диең баран,
Уол үрдүгэр тобкутаан туран,
Уол айабар кынчаалы туора укта.
Уонна хамсаабакка өр тутта...

Ылан кынчаалын өнгүн одууласта,
«Кынчаалым иәнигэр тыны суюх»,—
диир;
Онтон киһи уолу соһон үрдүк сывыр
Үрдүттэн үнкүрүччү аста;

Дьон түһэннэр сиппэби уол үрдүгэр
Атахтарынан саба тэптилэр,
Табахтаан уурайыха иккүй ардыгар
Обону томточчу көмиүлэр...

Дьон бардылар. Тулаайах томтор хаалла...

Ол барбыт бандыбыт дьон кэнниттэн,
Дьону сиппэх томтор иин ийниттэн,
Кыра сутурук быган саанна!..

Уонна ол угуох чуумпу тула ёттө...
Бандыттар да им-ним бардылар,
Арай, илини ыраах сарыал уматта,
Эрдэнийт чычаахтар сантардылар.

Дыкти: утыйбуут томтор үллэнгнээтэ,
Эмискэ үрдэ үрэлис гынна,
Сиппэх киши туран тыыллангаата,
Тыа диеки түөрт атабынан үннэ.

Өлбетех уол ёстеөхтөрүгэр чинэ,
Ааста хас да уткуултуур поһу,
Сылан киирдэ уол утыйбуут дьонгно,
Уорда сааны уонна патронтахи.

Онтон уол, эмис сылан тахсан ийнэн,
Эттэммит мүһе эти кыпта,
Онтон халыңг ойуур ийнгэр түнэн,
Уол сарсыарда туманнынын сүттэ...

Хотойугум, иннинг хоту баран ис!
Эйигин саһыарыя барба тыа,
Кистиэ эйигин инириктээх сис,
Кучулаах курунгум хорботоо...

* * *

Тыаца моботайдору эккиретистэ,
Саһан сыйдьарын манна умуунна,

26

Халың маардары, сәкиләри кәстэ,
Кыллаах сыннары тумунина...

Бу ийэн уолбут, этэ бүтэн, сутуур;
Оччобо олоро түнэн ытырыр,
Дэг хабдыны ытан өрт уотугар үтэр,
Арыт отонноон сиен уол тотор.

Биирдэ уолбут, күүнэ-күдээс бүтэн
Сыннаана түнээри, халың тыа
Ыраас хонуутугар сыннаана сытан,
Утуйан хаалбыт. Кини унуктуу —

Уонна сөбүе тула ёттүн көрөн:
Үрдүк тииттэр, алтан ныэм оттор
Аргыйй кэлэн, кинини тула туран
Кини чуумпу уутун манаабыттар...

Уол манна унугунна. Ол эрээри,
Атын көһүнэ кини хараафар:
Кердэ ыраас хонууга хара турдаафы,
Тэйиччи сатыы хотой олорор.

Тураах өлбүт дыабараны сэмсиир,
Уунаа, дыабара иин оруур,
Оноһоһу сынаар, илгиэлиир, сиир,
Хотой диеки көрөр уонна көнүүр...

Көнүүр, даађыргыыр. Хотой өнүргэнэр,
Хотой ойоҕонуунан тэйэ хаамар,
Тураах барбах дылжатыттан сиргэнэр,
Халлааммын киртитэр диэн саанар...

27

Хара тураах, аһаан-сиэн, арбаа диэки,
Күөл үөхө көпөх уйатын диэки
Тиэтэйэ-саарайа сарыкынайда:
 Көтүүтүн көрөн, хотой соннүйда.

* * *

Кини киэнг халлаантан сууллан туһэн,
Бааһырбыт табытальын сыйнан,
Биирдэ сатылаан манна кэлбите,
Хара тураабы манна көрбүтэ.

Бу сүдү кылы уол өр одуулаата,
Хотой Хотойту манна көрдө,
Кылы уолу утари көрөн олордо
Уонна уол диэки хардышлаата.

Уолбут куттанна, хоониууттан хостоон,
Хааннаах сэмнэйи, кылгя уунна,
Хотой сэмнэйи, дыалты илдьэн, бастаан
Тонгсуйда, хаанига тумсун суунна...

Бу этэ үргүг бывыт үрдүнээби,
Аламай сардана аттынаабы,
Алтынтар ыйдаах сулус аргыстаах,
Албан табыталар алгыстаах,

Хотой кыыл. Кинилэр эрэ союзобуун
Көтөр аймахтан дьоллоох этилэр.
Үрдүк халлааннарым ыраабын,
Үргүг күнүм чугаын билэр...

Уол бу турган атас кинитин санаата,
Кинини бу хотойго холбоото:

28

Бу хотой курдук үрдүк аналлаабын,
Сатылаан сыйдыбыт эмээ кэмнээбин...

* * *

Итингэн ыла хотой икки уол икки
Арахсыспат атасты буоллулар,
Итини көрүөххэ, кырдых да дыкти:
Киһи уонна көтөр ыаллылар;

Уол, бу бааһырбыт хотойу аһынан,
Мунгураат анныгар уйа тутта.
Тэлгээтэ лабаанан, баџа батаһынан,
Хатырыгы суллаан, үрдүн сапта.

Бэйэтэ тэйиччи биир тиит кэннигэр
Оттуулаах. Онно элбэх да киэргэл:
Обо харааар наангай отуу оннугар
Ол көстөр үрдүк өһүө, киэн тиэргэн...

Онно уол мас мутугунаан туттубут
Үрүн-хара дызи, күрүө-ханаа,
Мутук ынах, мутук сылгы мустубут:
Манна, айанныйт, киирэн ахаа!

Айанныйт ааспат. Арай, хотой түһэн,
Арыт ыалдытты кэлэн иһэн,
Уолбут түппүт оониуурун үлтү кэһэр;
Уол, хат тута турган, ыалын мөбөр.

Уонна уолбут мөбөтойу тутар дуу,
Арыт күскэс куобаы ытар дуу —
Барыттан кини атаын матарбат,
Арыт мунчааар: кылын тоторбот...

29

Оччобо уол тыаны көрийэр, бултуур,
Арыт көтөр уйатын суулларар,
Туту булбутун тэг гына үллэрэр,
Үонна хотойун ыарылырыр, эмтиир.

Хотой мангнай, уол быраан биэрдэбинэ,
Айын сиирэ. Қэлин көргөннигэн,
Уол булдуттан иһэрин көрдөүнэ,
Үерэн сангараар, утары иһэн.

Аны хотой улам үтүөрэн истэ,
Быт курдук, уол ханна баар да,
Онно кинини көнниттэн батыста,
Арыт көнгүлгэ көтүөн бағарда...

Сайыны быһа маннык олордулар,
Манна хара тыаһа ыйы-ыйдыы,
Биирдэ, барыхтарын дээ баҕардылар —
Ким халлаанын, ким дьиэтин көрдүү.

Көмүс күһүн чарангга сырдаан кэллэ,
Үеһэ туруяа хаһытыны сүттэ,
Көтөр саната тыаһа ыллаан бүттэ,
От-мас хонууга сугуунуу өллө.

Аргыйы өлөр кыыс санааргырын курдук,
Күһүнгү айылбабар кэрэ кэм баар:
Күнө мэлдүү чуумпу, дъиктитик сырдык,
Таайбат кутурбаным киниөхө баар...

Хотой қөһүйбүт көмүс кынаттарын
Сыһан, сиринэн аргыйы дайда,

Санаата халлааннаабы көкөттөрүү,
Салгынга сараадыйан дабайда...

Уол хотойу сайынха көрөн турда,
Сүрэбэр сырдык үөрүү кутуллар;
Онтон тус илин дияки хаамта турда,
Ол иһэн муннабым диян бутуллар...

Ол курдук хас да күннээх түүнэ ааста,
Уол иннин хоту мэнээк хаамта,
Ботуруона бүтэн, аччыктаан ытаата,
Эбнитин саата санины баттаата.

Уол саатын бырааны санаталаата,
Ол эрээри эмис да харыстыыр,
Отон көрдөөн тула көрүтэлээзэ,
Көстүбээтэ уолга биирдэ ыстыыр...

Арай уол, эргэ төнгүргэскэ өйенөн
Итсыры, дьюло суюун кэмсиңэр:
Утуйан иһэн, үнүктар соһүйан:
Туох эрэ атаын тонгсуйар...

Үнүктан, оо, олус дағаны үөрөр!
Уута, сылаата эмискэ сүтэр:
Хотойо бу кэлэн турарын көрөр,
Иннингэр кыыл сәмнээзэ сыйтар:

Уол хотойун мооннүүттэн куунаар, сыллыыр...
Үерэн, кинир-кинир ырыа ыллыыр,
Үенү дуу, кылы дуу хотой абалбыт,
Үнулуута тартылар хол-буут...

Ахаан-сиян бүтэн, айанга турдулар:
Хотой — үеһөнэн, уол — сиринэн,
Ханна эмэ тийниэхпит динэн өрөнэн.
Иккиэн тус илин диеэзи бардылар...

* * *

Биирдэ уол мыраантан аллара көрдө.
Көһүнээ уолга дойду да бэрдэ:
Туймаада хочо тунааран көһүнээ,
Харацар улуу өрүс үүнүнна...

Улуу хочо үрэхтэригэр систан,
Элбэх дэриэбинэлэр көстеллер,
Өрүүнэн өксөйөн, арыт устан,
Буруулаах борокуттар усталлар.

Ол борокуттартан пушканан ыталлар
Дуораан ньирилиир, буруу буржачайтар,
Суолунаан аттаахтар мэлдьи көтүтэллэр,
Хонуунан сатыы сэрии халыйар.

Оттон уол өйдөөн көрдөбүнэ, күнгэ
Саабылааба саабыла килбэчийэр,
Штыкка штык тыаһыыр, буулдья салгынгыга
Ыйтыыр, аттан киши охтон түнэр...

Ол — кыһыл полкалар, өстөөбү үүрэ,
Тиһигэ суюх субуллаллара,
Хамнаачыт дьон турбута бу сэриигө,
Үрдүк трон, баай, баттал сууллаллара...

* * *

Хас да сыл ааһар. Баай тойот дьон манна
Барбара илик көнгүлү саба баттаары,
Норуот дьолун хааныга тэлсээри,
Хааннаах сэрии сайгалыны салжанна.

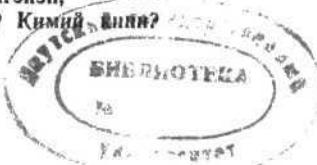
Онно эмиэ аттаах кыһыл сэриилэр
Атакаға харса суюх киирбүттэрэ,
Уордаах ол қүннэрэг үргүнг сэриилэр
Үрэй-сарай эмиэ сүүрбүттэрэ...

Ол сэриигэ биирдэ уолбут испитэ,
Куба маған ат үрдүгэр туран,
Кыһыл знамя иннингэр сүүрдэн иһэн,
Табыллан, атыттан сууллан түспүтэ.

Дьоннор үлүһүйбүт аттарынан уолу
Үрдүнэн көтүтэн ааһаллар,
Уонна ёстөөхтөр өлүктэрэ киэнг суёлу
Икки өттүнэн сыйтан хаалаллар...

Биирдэ ханна эрэ уол харафын аста,
Өй-мэй өйденөн, дьону көрөр,
Эдэркээн түөһэ хаанынан тыынна, ыста,
Тула халааттаах маған дьон турар...

Ол дьонтон биир киһи, уолу өнгөйөн,
Өр мунчаарар, санааргырын кини,
Сулустаах шлемун өрө сиғэйэн,
Дьонгго тугу динрий? Кимий?

Өһөн эрэр сүрэх манна кыланна,
Манна уолбут өндөйөн турда,
Кинини биллэ, билэн үөрэ көрдэ.
Атана кэлэн турар манина!

Уол көрбөтөүн дъэ көрөн, долгуйда,
«Бу...», — диэтэ кинни, баанын ыйда;
Кини онуоха олус уйадайяр,
Көлөнүннээх төбөтүн имэрийэр.

Бу этэ умнахыт, олонхоут мунгнаах;
Билигин мөссүөнэ дыкти сүрдээх:
Хара курткалаах, оттугэр маузердаах,
Кыһыл сулустаах үнуктаах шлемнаах.

Дъэ, манна эн олонхолуон дуу, хайманг дуу,
Көнгүл уордаах кыһыл комиссара?
Бинтэр мания кутуройа саныанг дуу,
Ааспат, ахпат абаынан саана?

Сана суюх... Кини уолу өйөөн сыйтыарда,
Кини да буоллар, хараастан турда,
Уонна уолу, бараары туран, кини
Сүүхүн сүллэныр. Уолга этэр кини:

«Тоийуом, хотойуок, уоскуй эрэ;
Хотойбуут ырыатын өйдөө эрэ,
Оччобо эн сотору үтүөрүөн,
Үтүөрэн туран, эн көрүөн:

Хотойдуу эмиэ үрдүктүк көтүөхпүт,
Көтөн, үтүө көнгүлү көрдүөхпүт,
Ыар батталга этинг буолан түүхөхпүт,
Бар-дьон дьолун иһин охсуугохпүт!»

* * *

Онтон ыла мин уолу сүтэрбитим,
Ханна, хаан хайдах олорбутун,
Ханна, ханыхык подвигы онорбутун
Ааҕан, ааттарын мин билбэтиим...

Өлбүт буоллабына, ол доботторо
Туймаадаа кизэн киллэмин иһигэр
Сандата суюх кыра иин хаңахтара,
Санныйбыт кыһыл знамя иинигэр

Ус төгүл, тиһэх бирастылаһа
Халлаанға саалар сатарыахтара,
Уонна дьоннор, эмиэ сэриилэхэ,
Суол устун көтүтэ туруохтара...

Оттон улуу Туймаадаа хаалар
Умнууллубут соботох томтор,
Киниэхэ, саас кэлэн хаар хараарар,
Киниэхэ күөрэгэй ырыата тохтор...

Арыйт ол кыра томтору үрдүнэн
Хотой кэлэн эргийэр үһү,
Курутуйар санатын күттана,
Киэнэ айан дьоно истэр үһү.

ҮНҮС ЧААН

Интэн ылаа элбэх күн-дыл, бадаа,
Күдэрик буолан сүолга сүпүйт,
Арай Хотойук атааны суралаа
Сонордоммот сүолунаан сүпүйт.

Биирдэ ол кынгыл комиссар дылбатын
Алжас түбэхэн, мин билбитим,
Билбитим ылбамматаа ылбатан —
Кини ханна, хানан өлбүтүн...

Ол илин, биир куорат таңыгар, этэ.
* Күнүнгү үксүенэ ибиирэрэ.
Ханык эрэ тимир сүол станцията.
Дьон вокзалтан тахсара, киирэрэ.

Онно, харага муннукка өйөнөн,
Ханык эрэ дъахтар көстөрө,
Кини эргээ-урбаа берөнөн,
Эргэрбит тантар тангастара.

Ол этэ кырдаас умнааныт дъахтар.
Тула көрбүтүм мин өмүттэн:
Кэлбиккэ дылыта ол дъахтар
Кэнсэммэт кэнчиэлээх кэмнэртэн...

Кини инники ууммут ытышыгар
Алгынын аатталын туңгар
Ким үптээх үбүттэн уурага,
Тот тугу эмэни уунара.

Арай мин (түгум кэлиэ баарай!). Мин
Дъахтар иннигэр сүгүрүйтүм,

Харааым ууларыттан түспүтэ
Харамта көрдөнөр ытыска...

Ол дъахтар көрбөтүн умнан кээхэн,
Көрө сатаабыта ол ууну;
Оо, кини эдэр бинтэр кырдяар сааһар
Билбэтэ дуу ордук үөрүүнү?

Ол саха дъахтара этэ. Көрөрдүү
Мингин көрдөөтө дьону ааха;
Сангабыттан, сохыбут түүнгү көтөрдүү,
Хамнаата харсар икки хаана.

Мин ол дъахтары өр одуулаатым.
Киниэхэ баара биир мин мунарым..
Оо, ханык этэй тэпсиллибит аатын?
Мин эйигин ханна билэrim?

Мин истэрим, сороюн билэrim
Умнууллубут дыллар омооннорун,
Таас Дааны сүолгутун тиберин,
Кэннилибит хааниах толооннорун.

Кинилэргэ биир эдэр дъахтар баара.
Салааскаа тардан ихэрэ.
Оботун. Аара тохтуу туһэрэ.
Тонгор, ытыыр обону эмнэрэ.

Аара хаанын үрдүгэр мөхсерэ
Өлөн эрэр киши утак көрдүү;
Туран ихэн, манган хаарга охторо
Бар дьонгио кэриэнин этэрдии...

Онно хаммат утаын ханнараары,
Тымны уоска тылын төннөрөөрү,
Эмиййдэрин үүтүттэн биэрээр,
Төлөннөөх түхүнэн ириэрэе!

Ити кини этэ. Биир күһүнгү киёне
(Түүнгү ый тахсан, чүгнүүр үнхэ),
Кэпсээбизэ кини ааспыт күниэрин,
Ааттаниллыбатах мунгиарын...

Бу кэпсэнтэн бултум уолбут атаын.
Өйдүүбүн кэпсөл баянын-атабын,
Дъахтар харабын уутун кистиире,
Үонна миэхэ манингы кэпсиире.

* * *

Биһиэхэ иһэрэ биир сүдү киһи,
Аатырбыт кыһыл комиссар этэ.
Манна кыһыл полкаларын кини
Хааннаах сэриингэ илдээ испэтэ,

Мардьай, Нам, Амма хочолорунаан
Аттаах ахсым сэриилэрэ халыйбата—
Эхэ-Хайа хаардаах хайаларынан
Хаатыркаса баран испитэ.

Ол истэбинэ, биир уу-чуумпу түүн
Кинини аппаца иппиттэрэ,
Сулустаах хотугу халлаан түүн
Ол хотой кинини ылпыттара...

Бабар сымыяа буолуо, бабар кырдык,
(Билгийн да кэпсэнэр норуокка):

38

Ол киһи кыайан өлөн биэрбеккэ,
Унгар тийнэ, Риварес курдук,

Бэйэтин ытыллыбытын бэйэтэ
Командалаабыта эбнэ үнү,
Төхө обун, кырдык төнөтө —
Ытар дьоно көрбүттэрэ үнү:

Ол хотой киһи охтон түспүт
Хотобосторун кумалыы;
Сабаа суюх мянган хаарга сыппыт
Харанга кубалы...

Итиэннээбизэ барыта биллэр:
Тыал тибиэ таас Дъаагы толоонугар,
Арай кини сырдык аата сылдьар
Хаайылаах үүн кэпсээннегр.

Мин иһэрим кинилэри кытари
Кырдык уннүктаах суюлларын солоон,
Кинилэр курдук ыар баттал утари
Олохпун хардата суюх анаан.

Ол дојотторум миигиттэн сүттүгүт
Таайыллыбатах түүл курдук,
Ситэриллибэтэх дойжох курдук,
Бүпнэтэх ырыа курдук...

Оо, ыччатым, кэһимээр мин кэриэспин,
Ийэ сириг иһин ытык иэскин:
Биһигини бэйбэр тирнэрээр,
Охтубут знамяны туруораар!

39

Уонна биңиги иинники көлиәхпіт,
Ленин знамятыгар тұмсүөхпүт —
Кім көңгүл тыныңгар иитиллібит
Бағар, мин курдук қырдаң баран,
Бағар, Эһ-Хайа ытыллыбыт
Хаардаах толоонноруттан турал...»

* * *

Онтон ыла,
Ити кәпсәэн мин хара баттахпар
Манган хаарынан бу ыспыта,
Сарыл харанға иккі харахпар
Хараасты күлүгэ түспүтэ;

Онтон ыла,
Элбәх дыллары эміэ кини биңі
Аргыстанар буолбуппүт этэ:
Кини — большевик дъахтар киңі,
Мин — уулусса уолан уодаһыта...

Аабааччы!
Билигин ол хараңа суюх дъахтары
Тобо мәлдің санаан кәләбин?
Тобо ол умнүллубат харахтары
Илә дуу, түһәен дуу көрөбүн?

Тобо сырдық мәссүенә арахпат
Мин харахтарым қыламанар?
Хара хаастара симмет харахпар
Тобо хараастан кумаланар?

Арыт кини миигин одуулуур,
Онолупакка биирдик одуулуур;

Мин киниәхә аахпыйым сөбүүнү,
Аабабын ахпат абарыны...

Оо, миигин бу одууланы мунгнуур:
Тугу эн сангата суюх санығын?
Таайбатым эн тыла суюх санғын,
Таайыллыбат ханнык бағын...

Саныра дуу суюбаһым миәнэ
Хайдын-тугун билиән?
Саныра дуу итәзәлим миәнэ
Дириңгин тургутан көрүөн?

Мин хоруйдуом: суюбаһым сырдық,
Бу харах уутунуу ыраас диән:
Итәзәлим, эн хара харабын курдук,
Түгәбэ биллибэт дириң диән!

ҮЧҮГЭЙ ӨЛҮӨНЭ

«Үлүскөннээх сүүрүктээх
Үллэр үс үестээх
Үчүгэй Өлүөнэ эбэ хотун»

Бу ырыаны өрдөөбүтэ, биир кыһынгы киэхэ, оstuолга төгүрүччү олорор доботторум көтөүллүүлээх күүгээннэриттэн арааран, олус да долгуйга уонна маҳтана истибит-тээвим.

Кинини Нам оройонун Бөтүн нэһилиэгин олохтоо ѿ Егор Алексеевич Лукин ыллаабыта. Бу ырыађа саха но-руота Өлүөнэ өрүскэ диринг таптала, урдук маҳтала ылланара; ылланар этэ улуу өрүс бар дьону «ураас тий-бэт» уйгулаабытын туһунан; кини этиллибэт кэрэ, кысты талба ныуурдарын туһунан кинизхэ ылланара.

Ол ырыа мин оччолордоо ѿ уук күппүн уйгуурдубута, бу поэмани суруйарбар үтүө терүт булбута.

Таллан Бурэ.

ҮРҮЙЭ АЙАНА

Хайаларга төрөөн, сырдык сүүрээн
Көмүс мөбайдуу мэлдьи сыйлара,
Аппаларга кутуллар сөрүүн күүрээн
Алмааһынан ыһыллар уулара;

Онтои кини киэн хочолорго киирэн
Талах, үт быынынан үүнин,

Сэдири, сиппэби мэлдьи үүрэн
Сырдаан, талбааран көһүннэ.

Киниэхэ киирэн уулуур, сэрэнэ
Күлүктэрин ууга көрүнэ,
Улуу тайах, тангара табата,
Түһэн суунар айан кубата.

Киниэхэ киэн Қэнкэмэ үрэхтэрэ
Қеккэллээн сиэттийн сүүрдүлэр,
Аллан, Бүлүү ахсын төбүлхтэрэ
Аймааһын тардысттан киирдилэр.

Обурдук үлүскөннээх сүүрүктэнэ,
Тус хоту түһэрдии соруктанан,
Улуу кураан диэн уолбакка,
Кыһын диэн хайыран хаалбакка,

Кини барылбы муорађа дъулуста,
Дъулуһуттан үрүйэ тубуста,
Дохсунук сүүрүүгүрэн долгуһийда,
Ахсынык айаннаан двялкыһийда.

Сорох сиргэ тинийэн үрүйэ мунчаарбыт:
Соробор күрбэ таастар күёйэллэр,
Соробор хары муустара хаайллар,
Онон тумнубут, манан чычаарбыт...

Оччобо сирим сиигиттэн силбэстэн,
Халлаан тамаҕыттан тардыстан,
Кини арый эриэн кыл курдук синниий
Арый былыт курдук кэтирий,

Баатыгар байдаллын силбэхээри,
Улуу дойду сырдык утаба
Муораба сарадах буолан түнээри
Халынны, абылын сыйтаа...

МАННАЙГЫ ЛЕГЕНДА

(ӨЛҮӨНЭ)

Ол кэмгэ киниэхэ киhi кэлбитэ.
Киhi кыыл курдук умса түнэн,
Үрэх уолар ууларыттан иhэн,
Тиллэн туран, тула көрбүтэ,

Көрбүтэ аниыгар көмүллэн сыйтар
Былыргы өлбүт өрүстэри,
Саbах унгуоргү көстөн сүтэр
Тоғон сыйтар толомон сирдэри.

Уонна биллибэт былыргы киhi
Үнүн субан болотун ылбыт,
Өрүскэ маxталын ол үтүө киhi
Өрүүмтэлэх хорууну хорбут.

Киhi болотунан таастары түөрбүт,
Харгы киэн кумахтары хаспыт.
Ханаан, харыы муустары киэр аспыт,
Уонна... Өлүөнэ динэй аат биэрбүт.

Онтон ыла үүнэн-үескээн бу үргүйэм
Улуу өрүс буолан түнэр эбит,
Утаплыт хочолору кэрийэн,
Үгүttатан ааһар эбит.

Хас ааһар сиригэр үескүүллэр үhү,
Үескүүллэр баай хочолор,
Манийгы фантастическая ачалар,
Манийгы аяар айнаат киhi.

Бу өрүүнэн ол былыргы сахха
Элбэх норуоттар ааһаллара...
Үc үеhүнэн устара тылаах саха,
Омуктарын үhуордаах ааллара.

Күвх хочолорун үөр сүөhү кэhэрэ,
Тыаларыгар сүтэ тыаhыра,
Сырдык ууларын утаплыт иhэрэ,
Киhi-сүөhү диэн манна үүhуура...

* * *

Былыр ол үтүөлэх ураанхай киhi
Кэнэн эрээри кэрэ тылынан
Очус тааска ойуулаабытa үhү
Кэлэр дьонги кэрийнин туhунан.

Кэлин дьон манна аараан ааһара
(Ааһара манан айанныыр суол)
Ол хайаа айан дьоно аафара:
«Ааһаччыя, бу өрүс курдук буол!»

Бу очус хайа дыкти тылларын
Былыргы дьон кыайан аахпатах,
Кини кэрийнин кэрэ кистэллэрин
Киhiиттэн ким дабаны таайбатах.

Ааһаллар манна элбэх айанныыттар
Эггин сирдэртэн түмсүүн,

Энгин элбэх омуктартан тиксиһэн
Үййбэтэх үгүс да тойонныуттар.

Кинилэр ханна эрэ айанныы;
Мэлдьи бу сургуу тойоннуу,
Мэлдьи атын атыннык аафаллар,
Мэлдьи мөккүһэн ааһаллар.

Биирдэ бу тыллары аафары,
Кини кистэллэрин таайаары,
Киниэхэ кэлбигтэрэ үнү
Үс сүдү тойонныут киhi.

Магнайы киhi маннык дизн аабар:
(Бу сурук маннык, мин санаабар).
«Норуоттарым мин көнгүлбүнэн туолунг;
Бу мин курдук энги буолунг;
Мин ахса суох үрэхтэри тиһебия
Уонна улуу өрүс буолан түһбин».

Иккис киhi аахпыйт маннык дизни:
(Аафа илигэ итинник үтүөнү)
«Кини, буолуй бу мин ууларым курдук
Уолбат, ыраас уонна счодык...»

Бүтүүтүн ахпыта эбите үнү
Тойонныут сүдү үнүс киhi:
(Өрүс этэр кэрэ аналын туһуни)
«Кини, эн миигин мэлдьи санаа,
Уонна норуотунг иһин, дойдунг иһин
Олоххун хардата суох аана!»

Гүөрт төбүлэх түһэр төрдүгөр киһээ
Кини сырдык ууларын үөһе
Билингнэ дизри олороллор үнү
Тойонныут үс сүдү киhi...

ИККИС ЛЕГЕНДА (Манчаары очуоһа)

Өлүөнэбэ элбэх таас очуос турар,
Замок бинтэр сказка курдук,
Сорою хомойуу курдук намынах,
Сорою үөрүү курдук үрдүк,

Олорго былыш үөһе барыран
Бэрт үрдүк очуос хайа баара,
Турара кини өрүү саһыран,
Кефөрөр халлаангна хараара.

Ол суорба тааска бывыргы киhi
Суруйта үнү кэриэс тылларын,
Ол суругу соппотохторо үнү
Ааспыйт атааннаах дылларым.

Ол хайаға ыттан сыйдыбыттааға
Ураанхай дьонуттан биир уолан,
Кини биир арахпат адыннаттааға,—
Баайдары талыыр уонна уорар.

Ханныктаах да хаайыыга, хандалыга
Хаайтарбат ол дыкти киhi,
Куотан иһэн мэлдьи бу таас хайаға
Ыттан, санаарбаан ааһара үнү.

Оччобо тулатыгар дохсун дуораан
Сүллэр этинг буолан мэлдьи этэрэ.
Тог былтырга чабылбан төрөөн
Тохутталанан онно ёхөрө...

* * *

Өлүөнэ...
Ити аат минигин тобо долгутар?
Туох туһун кини миxэ этэр?
Кини дорбоонор талба тыл баар дуу?
Тайбат тыл муна сылдар дуу?

Биитэр таптаан ааспыт талба кыһым
Нарын аата иниллэрэ дуу?
Былыр сүппүт биитэр тынинаах бииним
Былыр итинник ааттанара дуу?

Аан дойдуга элбэх аат баар буолуо —
Амырах эбэтэр нарын.
Кинилэри биир аакка поэт биэрэ,
Биэрэ этэ бука барыларын.

Ол аакка баар бары тыл баайа,
Аптаах тыл эмис баар.
Сүдү киhi обраha баара,
Ленин аата... киниэхэ баар!

Мин манна ааспты санаатым.
Бү утүө уонна талба аатын
Атаах кыыс уран ааттарын курдук,
Кэнэн алгыс тылларын курдук.

Ол бэйэтэ бинирдэ тарбаммыта
Бары сахаға кырыс тылыныы,
Аан дойдуну кини арбарбыта,
Аарыма охсуууга ыңырты...

* * *

Былыр кырдыйын, көнүлүн булаары
Үләһит нуучча, саха өлбүтэ,
Оччою бар дьон тойоту-баайы
Манна мангай утарбыта.

Сааски этэ. Дьон иһэрэ кәккәлини,
Обо-дъахтар онно барсыбыта.
Онуоха сөрии баайдары хаххалыы
Буулдьанан, өлүүнэн көрсүбүтэ.

Элбэх тулаайах ийэ мунгатыйар
Хараын уутун эн уунг испи,
Кэрэ ааккын үләһит абатыйа,
Знамя курдук кыргыска иппит...

Ол өлүүлээх күннэр буолбуттара
Көмүстээх үрдүк Бодойбобо.
Онно элбэх дьонорун өлбүттэрэ,—
Үләһит, кырдааас, оюо.

Уонна кинилэр хаарысан хааннара
Үрэбинэн устан сүүрбүтэ.
О, Лена, сүүрүгүрэ, таангана
Ол хаан эйнэхэ кинрбитэ.

Ол саас улуу уоргар кыһын мууңун
Эи өрдэ өрө сүкпүтүүг,

Ахса суюх кытылларгын, арыгын
Халааннаргар тимирпитинг...

Онтон ылата дыктитик эстэбин:
Күрбэ мустары үтэйэн,
Көңүл мин санаабын көтөбен
Күөх муораларга устабын...

Кэрэ Ленам тобурах тохтообот,
Кир ингмэт килбияннэрдээх,
Халлаан кубулуйан ахаабат
Харанга сырдык долгуннаардаах,

Аан дойду артерията буолан
Ахса суюх өрүстэри тиһэр,
Улуу дойдум өрүһэ буолан
Улуутуяа муораларга түһэр.

Уонна кини түллэр муора курдук,
Муора сүрэ киниэхэ ингмит:
Үрдэ — долгун, урсuna — сырдык,
Түгээбэр халлаан ньуура сөнгүт.

Муора курдук эмээ үндэлийэр
Күннэх сардана очуостардаах,
Эмээ сипсиһэр, ыйга ымманыйар,
Имэрнийэр түүнгү кытыллардаах...

Кэрэ Өлүөнэм,
Эн тынынг арыт поэткар таангныр,
Киниэхэ муора мессүөнэ тиллэр:
Арыт киниэхэ эрэхэ долгун оонныуур,
Арыт 12-с баал сылдьар...

Эн биһи кэрэ иккиэн аналлаахпыт:
Аара харгыстары ааһар,
Аарыма кыдымахтары унаарар;
Уонна иккиэн биир майгыниаахпыт:

Эн биэректэртиттэн тахсан, халыгнынан;
Мин — этэр тыл имэнгинэн таһымынам,
Ол эзээр көхтэр иккиэн кэмнээхпүт —
Эн, түһэн, биэректэрэг төннүүент,
Мин да уоскуйуом уонна ханинам...

Онуоха диэри эн курдук, дьон түүнүн
Быраастык уонна үрдүктүк саныам,
Норуотум иһин, дойдум иһин
Олохпун хардата суюх аныам!

* * *

Ити легендалары мин иһиттим
Биир кырдьабас ыалым киһиттэн,
Элбэх сэһени ол талба киһиттэн,
Элбэх да ырыаны мин иһиттим.

Кини кэрэ Өлүөнэббит үрдүгэр,
Кытыл арыы икки ардыгар
Кырысыалаах ампаар балаџаннаах,
Дыээ кэннингэр саспыт хотонноох,

Анныгар күөллээх, соппуулот тиэргэннэх,
Нью-бараан элбэх көргэннэх,
(Үрут Үот Субурууский разведчига),
Билигин колхоз учугчуга.

Бүгүн, эмис сайынгы үүн тахсынта,
Өлүөнэ үрдүгөр олоробут.
Биригээдени үүтэ, бирдах синтэ
Сиппэйнэн түлтэ огоробут.

Күех буруу сыйр хаанын кэрийэр, сыйлар
Онтон өрүскэ кириэн туннаарар;
Тэнийн сатаан, энин кэпсэтиилэр,
Бирийн кэпсийр, иккинэ сэнгээрэй.

Анныбытыгар, илин, хоту, собуруу
Өлүөнэ улуу сардангата.
Борохуоттар аасыналлар мөнүрүү.
Киһим миэхэ этэр сангата:

«Аны уонча-сүүрбэччэ сыйлларынан
Өлүөнэн туора бынаахпыт,
Кустук курдук көмүс күрбэлэринэн
Илин арбаа сылдынаахпыт.

Сылдынаацаа Өймөкөөн, Бүлүү, Амма
Электро-поэстарынан Намига,
Онно буолоо үрэх өрүс, өрүс муора,
Улахан күөл байжаллыны дүүрээ;

Оччобоо кынын кылгыацаа, сайны унью.
Тымнын уора улам убарьа,
Хаһынгаах алааска сөлийнинэй буунуо,
Хочолорго кэрэ сад кеёрүө...»

Мин эбэн этэбин: «Тахсан сылдынаахпыт
Биңиги Үйга, Арангас сулуска;
Онтон ол чолбонгто ыттан сылдынаахпыт,
Ол сылдьаммыт арай эмискэ —

Арай түбэхэ түүхөх биши курдук
Биитэр атын бодолоо дьонгио;
Арай үүнилэр санга, обо курдук,
Тылланан эрэй буоллунаар онно —

Бэйэбит сэбэрэбит, тымынты курдук
Кинилэри биши дьайсаахпыт,
Уонна биши кинилэргэ, оо, кырдык,
Үтүө төрүүтүнэн буолуухпүт...

Оннук буолаат кинилэри
Табыл имэнгээх ырыаларыгар,
Сириг алтаах мелодияларыгар
Эн үерэтийн түүнэри-күннэри;

Оттон мин кинилэри угуйуобум
Көнгүлү күүскэ таптылларыгар,
Уонна мин кинилэри унуйуобум
Бастаанья, революция тылларыгар;

Онно суулстары суралт аябарыа
Биши кэрэ сирбит түүнан,
Сага планеталарга тарчаныа
Албан аат сахалыы тылланан,

Биһигини онно аатырдыахтара:
(Баҕардар манна билбэтийнэр!)
Эйигин улуу ырынайыт диехтэрэ,
Мийгийн биллэр поэт да диетиннэр»...

Онууха киһим кэтэбин тарабанаа.
Абына бытыгын салбанаа,
Бу кэпсээнтэн кини соннүйар.
Уонна туюхха эрэ манныйар...

Онтон тордоммут ньуура сырдыы түстэ:
Сырдыыр сирэйин икки имэ,
Сардана курдук күлүктэрэ түстэ
Марчыстар харабын тула, —

Арбааттан илин, тебөбүт үрдүнэн,
Халлаанга сир аргына үүнине,
Үрдүк сулустары икки ардынан,
Сүтэн кэлэ-кэлэ көһүнине...

Кини көрдө аргыс илин сүтэрин,
Ити кини айсыбит сулуна,
Кини — ахса биллибэт сулустарым
Үнине сөбөтох Сир баылыга!..

Оттон Өлүөнбүт аа-дьюо устара,
Мэлдүн талба, мэлдүн холку —
Барыбытын бинирдэ уутугар тыктара:
Сулустары, халлааны, Сир!

Хатын Арыы, 1958

УОЛАН ЭРИЛИК

АНАБЫЛ

И. Д. В.

*Бишрээ иэйэр Музаг көппүтэ
Сайсары киэң тулатынан,
Эргэ хомус тылын тарпыта
Албас көмүс кичнатынан.
Онино хомуна дыгигийн
Дынкчи доржсон тынаабыта,
Аасныт күннэри дыурүүйн
Аргыйн ми-хэ ыллаабыта...
Доборуом! „Өтөх төнгүргэх“,
Сурт кириэнэ“ дин эмэ баар;
Манна баар айыныт алгына,
Антаах кырына манна баар...
Бу силлиэлэх муораба сыйдьлан,
Кынналжата суюх мин ыллыам,
Киниэхэ, былыр оонньюу сыйдьлан,
Харах уутун түнээртим дин...*

Хатын Арыы, 1937

БАСТАКЫ ЫРЫА

I

Улахан Түймаада хототугар
Баара элбэх саха балајана.

Күөл үрдүгөр, чарың ортотугар
Олорбута ол сағана
Биир дъаданы кыыс ийэтэ,
Ол саха эмээхинэ этэ.

Кини Саргылаана дин ааттааба,
Саадыбай биир ынахтааба,
Биир кутуруга суюх ыттааба,
Қырасылай биир қыстааба.

Өлгөм үүтү ынаға биэрэрэ,
Уонна отун-маһын тиэйэрэ,
Ыта күһү, күтәри бултуура,
Түүнгү түөкүттәри куттуура.

Қыына — үрүн дыэ үрүмеччите,
Хара дыэ хараначчыта,
Тэнгизеңээрэ өрэ қыталык көтөр,
Қыыс дъахтар оңуобай,

Санааба бинтэр түүлгэ көстөр
Сахаттан қыраһылбай.

Ол кыыс — эдэр дыон сырдык бафата.
Кырдағас ааспыт абата,
Ол иин үс сахам таптаабыт,
Айтала Кую дин ааттаабыт.

Күөл унгуор, киллэм киэн хочобо.
Үрлүк бэс ойуур турбута,
Онно сирэмгэ, көмүс ачаба
Биир баай ыал олорбута.

Кини аартык аайы аатырбыт.
Суол-суол аайы сурағырбыт,

Үрдүк өһүөллэех, киэн тиэргэнниэех,
Үгүс чафар, кулут көргэнниэех
Дуолан дин Туймаада баайа.

Киниэхэ туюх барыта баара:
Киниэхэ барға баай, үрдүк соло,
Үс сахам сүтэрбит дъоло;
Арай суюба биир: киин дин чиене,
Киин Ийэ сиригэр иене.

Абата Арылыас Саарга биллэн,
Көмүс куортук ылбыта үүү,
Аата Арасыйаба иниллэн,
Таңараба ахтыллара үүү...

Биир аастаах эбит Тойон Дуолан:
Баайа суюх, аата суюх ыал уола,
Ол Эрилик дин дыкти уолан,
Кини — Айтала Кую чугас ыала.

Уолан Эрилик ытык ыал буолбатах,
Төрүт ыал төрүөж буолбатах,
Арай төрдүгөр баара сүду киин:
Таңаралаах халлаан таңханыта,
Дыллаах күнүм дылбаһыта,
Сүду бөлүнүөк эбитэ үүү.

Ол киин сыйдар бар дыон номодор;
Арай хаан, хайа хочобор
Үөскээн сыйдыбыта биллибэт,
Хайдах, хаан өлбүтэ биллибэт.

Өлбүтэ дуу үнүнүк ыалдьан?
Сөботовх мунгар сорсуйта дуу?

Охтубута дуу оххо табыллан?
Умнаалы сыйдьан тоңгута дуу?

Дойбох кэпсиир: кини өлөн бааран
Айыс аймахтан арахпыт үү.
Үйээр тухары, күн-ий ардынан
Күлүгүрэн, күнгэ көппүт үү.

Ол сыйдьан, ааһар суулустан суруура
Тиңэх оргула ханна баарын,
Арыт айыллыбыт буорун саныра,
Айынаат биннэе манина баарын;

Оччобо төрөөбүт сирин үрдүнэн
Түүн үеһе барыйан ааһара,
Эрэй дылбажыта халлаан ардынан
Ийэ сир эрэйин аафара...

Оччобо дьон ыйдангаца тахсаннаар
Санаа ыныаца диэн ыналлара,
Сулустаах суолунуун уостуур дылы
Сокку-ытызы хаалаллара...

Уолан Эрилик ону утумнаан
Дылууура — үрдүк, модун — санаата.
Бар дьон үтүө көнүлүн илиннээн,
Олообун охсуууга анаата.

Хайсан эрэ бу хоччобо Уолан,
Тойон Дуоланынын обо буолан,
Иккин биниргэ оонкыууллара,
Ол бэйэлэрэ аны ёстөөхтер,
Утумэн өңүен ёйдеөхтер...

Этийни, иирээн төрүөтүнэн
Буолбут Туймаада талба кыына,
Айдааны айылаах көрэтийнэн
Адааыппыт айыста суюх дууна...

Саргылаана күн-түүн таайара:
Айтала хайаларын талыаџай?
Эмээхсии бинир эрэй, хаайара:
Хайаларын күтүөт гыныаџай?

Кини саныыр Уоланы ордоро,
Оттон Тойон Дуолантан толлоро,
Толлоро Арылыас өңүөнүттэн,
Үнүөмчүлээх кини үөрүттэн...

II

Бинирдэ сүбәниттэрийн ынгыртарар;
Чугааын куттуруга суюх ытынан,
Үрааџын аттаах илдэвтийнэн,
Энгин элбэх дьону мустарар.

Қэлэллэр онообуй обонньоттор,
Элбэх эмчиярэ эмээхситтэр,
Улуутуйар одун тойоннүттар,
Ачыааырар айы симэхситтэр...

Үс түүннээх күнү сүбэлэхэн
Бинир манинк түмүккэ өзлүүттэр
(Ол сүбээ бары сөбүлэхэн
Бары үрэй-тарай барбыттар):

Тойон Дуолан саха бастын ыала,
Арылыас баай соютох уола,

Ол эрээри кини кэргэннээх эбит,
Кэргэнин аата манийк эбит:
Үтүү хотун Үчүгэй Өрүүнэ,
Саха биир талыы-талба кыныа.

Оттон Эрилик тулайдаах киши,
Иэримэ дыиэ, сүөһү суюх үүү,
Кини бухатыр киши бодолоох,
Этиэнхэн эдэр кэрэ бэйэллэх,
Кини Айыы Дыылдааныт удууора,
Улуу кишиэхэ кини дыүөрэ...

Дъэ, онон кыыс бэйэтэ талыхтаах,
Биир таптырыгар кэргэн тахсыахтаах:
Сөбүлээтэ — сүгзһэрдээх да буоллун!
Тантатаа — тайахтаах да буоллун!..
Биирдэ Арылыас итни билбит.
Дволаны ынгылтаран ылбыт,
«Мус, — диэбит, — чафардарда.
Харса суюх хаанаактарда,
Сарглаанааца ыар ыалдыт буол:
Аатгаах кыынын күрэц бинтэр уор!»
Уонна Арылыас уолун атаарбыт,
Саалаах дьоннорун утаарбыт...

Барыга түүн көмүс үлбүгэ
Түүл түнэрэн саһыарынта,
Нухарыйар дьонум үрдүгээр
Нүктүүр ырыа дьиэрэйнитэ

Кудэн кеттэ. Үчүгэй Өлүөнэбэр,
Үчүгэй аржaa биэрэгэр,
Санаата суюх саймаарыччы
Сайсарыга арай кыыс киирэр,

Хара долгун суһуобун кылбаарыччы
Халан уутунаан сууйар.

Кини нуюйайар хатынгыгар
Нуоралдыйан тийнэн олордо,
Оониуур көмүс хомунугар
Оботук уостарын табайды,
Дыуруүнэ хомус хоённаа,
Үлүүнэйе дорбоон тоёунна:

«Күөх байдалын үрдүнэн ытаан
Туллук собуруу барбыта,
Сааһын тухары манна - бултаан
Уу чумпутук олорбута.
Биирдэ уйата ууга сингнэн
Ол туллук саботох орпугта,
Күнү көрсө, саргыта самнан,
Кый-бырах кини көлпүтэ...

Кини ер кетен, кэрэ сирбинэн,
Көмүс көлүйэ үрдүнэн,
Көнүл-босхо кетен кылбаарда,
Туллук дьолуттан ыллаатада...
Биирдэ сарсыарда, мэник оюо
Оониуур сылдьан ыппыт оюо
Дэгнээн ааспыт түнэн иһэн.
Туллугум кынатын сыйнан,
Ожолоро суюх обоннордоох
Эмээхсин ырыгар тийнитэ,
Ытыы, сой-сонгуу дьиэлэриггэр
Туллук сатылаан киирбите.

Онно туллук көнүл нитиллэн
Көмүс кыната үтүөрбүт.

Туллугум миэнэ эмис тиллэн
Кырахаттан, күнтэн үербүт.

Арай кыраха хаар сарсыарда,
Аргыйй аргыс тыал үрбүтэ,
Туллук бар дьон харабын үердэ
Халлаан күлүмэр барбыта.

Онно обонньордоох эмээхин
Туллук ухун суолун уруйдуу,
Найнал дынэлзирин айбар тахсан
Хаалтара сайнхарды».

Иниирдик туойан хомус уурайда,
Инийбит хочо эмис нуурайда...
Хомус этигэн диэн дьон тылын,
Хойукку аабааччы, билэриэн?
Хомунум туойар тойугун
Долгуйя ханна истериэн?

Эрэйи эн көрбүттээх буолларгын,
Харахтан көмүс уу таммалыа:
Иннигэр эрэлэ суюх буолларгын,
Элбэги, элбэги ыралыа...

Ууну сулустар килбэтэллэр,
Уолан ийзрин сырдаталлар:
Хара дьоруо элэмэс аттаах,
Куйахтаах, охоллоо болоттоох.
Кини сүгүүрүйдэ. Ол кыныа
Уураата моонньуттан кууна.

Онно ыллаата дуораныта
Уолан уолбат бу дьолунан,

Ыллаата ыйга дынэрэнитэ
Ыраас тапталын мунунан:

«Сарыалым овото,
Санаакам бафата,
Түүллэргэр киирэммин
Түшэххэр сыйтарбын.
Эдээрдин бэйэбэр,
Эйэбэс хараххар
Халлааным сырдыга
Холоонноох, кырдыга.
Көмүстээх чыччааым,
Көннүөрдэ туойангын
Саннйыйбыт дөборгун
Саататар буолабын.
Аламай күнүкэм
Арафас сарыала
Эйэбэс күенүнэн
Эйнингин сабыаца».

Кыныа онно уолун албаата,
Сүхуобар сэгэрийн эрийэ.
Хаастара хараара хамсаата,
Харафа уунан чаылыйа.

Андаажайым иэйним долгунунан,
Кэхтэр кэмэ кэлнитинэн;
Андаажайым түнэр сулуүнан,
Төннүбэйт кини төлкетүнэн —
Собуруу халлаан билбэтээ
Собурууттан маниык айылары,
Хотуттан ордук сахалары...

Айталы уйгуурда, уолуйда.
Туналыдан тұла көрүнсө,
Суугуңуур суһуобун субунна,
Сөбүруу, илиитинен ыйда.
Уолан иһилләэтэ: ат кистәэтэ,
Уонунан түйах тибигирәэтэ,
Нүучалаах сахаларым айдаана
Ньюу-њаа буолан чугаңаата.
Кини биллэ: ириенәх суюлун
Игнәри үктәтән ирдәэннәр,
Тоғо эрэ бу дохсун суюлун
Тоғо үктәтән сонордооннор,
Абыр-табыр ол сиәлләрәннәр
Айапнатан аххан иһәлләр.

Эрилик ат ўөһә ыстанна,
Эрдәбәс уларды хатания.
Кыныттан киілбәчийбитинән
Кылыңа лыңқыр гынна.
Ойо биэрән уйүнүтта,
Уун-утары дылгигүнтэ.
Тәләэрдиләр. Кетүөн аттара
Күниәренин үтүрүстүләр,
Хапсаңай болотторо
Халгарыңан түстүләр...

Уонна аймалбан бүппүтэ,
Айталы суола сүппүтэ.
Ол ким әрә иһәр, Уолан.
Били хатынга кини кәлбите.
Әргим-ургум көрөн, ол уолан
Арай кими да булбата.

Хаанаах кылыңын төлө түһәрдэ.
Изгэйэн, сөнүргэстин түстэ...
Таптыр аатын кини ыңырда,
Сатараан саңата сүттэ...

Биллә: Дуолан дыно сылдыбыттар,
Айталыны уоран ылбыттар.
Арылыас уола Тойон Дуолан,
Саха кырасаабыссатын уоран,
Лайдаан төрдүн адабыпты,
Түрүлүөн бөбөнү төрөппүтэ.

Турия доборо өлбүт толоонун
Тобус саңы тұла көтөн,
Курутайар, ыңырап санааны
Курулаччи толоонги кутан
Тұмарыкка қылбаныны көтөр,
Тус илиним диәки сүтәр...

Ол курдук талба Сайсарыбар,
Доборун көрсөр сиригэр,
Арыт Уолан кәлән аарыыра,
Ангардасты санаарыыра.

Онтон ыла ол Эрилик диән
Ойуурга, тыңда саһар буолбут:
Оо, сүрәзә абанан туолбут,
Өйүгәр үнүктубут өһүөн...

Ким алана дынэтиттән барбыт
Киниәх холбоһор бурлбут.
Ким дыңаңы, сокуону утарбыт
Кини санаатынан туолбут.

Онтон күн-дышл устан барбыта.
Уолан ыраатан сураңырбыта
Айымлыны амырах санаатынан,
Абааылны адьырба хаанынан.
Дъаданы дъоннор ол кинини
Албан аатынан арбаабыттара,
Байыр дъоннор, хаңаактар кинини
Банааырдан саймалаабыттара.

ИККИС ҮРҮІА

I

Уолан ахса суюх охсуңууларга
Олох табылын умнан барбыт,
Өстөөхтүүн дъулаан киирсилэргэ
Күнүн, олобун кэлтэй биэрбүт.

Биирдэ, эмис кыргызыны кэмигэр,
Айталы Кую илдьитэ кэлэр,
Онно сүрээ түхэр чөлүгэр:
Таптал, үөрүү бииргэ тэбэр.

Илдьит Уолангы маннык этэр:
Дуолан, Айталы Куону уоран,
Кистэллээх киэнг уоругар саңыаран,
Аанигар хаңаагы манатар...

Ол дыиэзбэ Дуолан таптала хаммыт
Хотун кыыс — Үчүгэй Өрүүнэ
Айталы Куону арай айыммыт,
Кинрэр эбит киниэхэ киэнхэ.

Кини Айталы Кую санааргытыа
Амырах тыла аралдыттар,
Кую мунгурас суюх мунааргытыа
Эрэли кэнсээн эрэмнитэр.

Арыт харана буолуута куустуһан
Иккиэн ытаһан бааллар,
ОНтон иккиэн куру-хары түһэн
Сантага суюх өр олороллор...

Ол дъахтар ахса суюх албынынан,
Арыт тапталыгар саататан,
Арыт уол обото ышальынан,
Арыт энгин соруга сааратан,

Айталы Куолуун Тойон Дуолан
Саанылаах көрсүүтэ илик,
Үчүгэй Өрүүнэ сыйлах буолан
Күнтэн күнгэ көнөрүллэр эбит...

Ол да буоллар, тиэтэй эрэ, Уолан!
Күн ааһыа — үйени сүтэриэн.
Үйээр бар дъон элэгэ буолан
Олоххун сүнхарыыга бүтэриэн:

Чороон-Кую үрдүн Дуолан ыймахтыа,
Дыкти ачаны урут тууруо,
Маңан түөхүн кини убахтыа,
Нарын уостарын убуруо...

Оччобо, сахам! Айталы Куоба
Сырдык тапталынг үөбүллүө;
Оччобо, көңүл Уолана, эйиэхэ
Үрдүк итэбэллий тэпсиллия...

Көмүс ыйым күөлүм үрдүгөр
 Үөһөттөн үөмүнән көрүннэ,
 Санааны санныытар сырдыгар
 Саантанан халлаангыга уүннина.
 Күдән көттө. Уолан ииннегэр
 Арылыас уола Тойон Дуолан
 Аргыйы... ааттаха сүгүрүйәр,
 Сангата суюх абанан туолан.
 Уонна көрдөстө Тойон Дуолан:
 — Намырын нии, уордаах Уолан!
 Аны ииннегин быңыам суюба.
 Абыный. Абам толуйуоңа
 Ахсаана биллибет баайынан,
 Аарымы албан аатынан...

Уолан Эрилик

Эйигин кытта, ағанг аата,
 Арылыас халабыр баайа
 Суюх эрэ буоллагына, биңи
 Оо, маарыннаңбыт үнү.
 Айтала Қуону күн тахсыыта
 Иэримэ дыэтигэр илдүйэбинг,
 Тылгыттан дыала арахсыыта —
 Сәрәнәэр. Иккинән ирдиәбим.
 Баңар, эн албынгыар эрәниэг,
 Сәттиһин сиирэ ыттарылан,
 Ахсыңыгар аһаран биәриэг,
 Тохсүйегар дуо? — Тобуктатыам...
 Эн тутунан толунуоххунуй—
 Дъон дьолун, сырдык эрэлин,

Икки атахтаах итэжэлийн
 Ингэрибиккин? Тугу диэххиний?

Тойон Дуолан

Эйигин утарбаллынан,
 Элэ тыл андаңарбынан...

Уолан Эрилик

Итэбэйбэллийн андаңарбын,
 Эрэнэбин тагнааргын...
 Ол эрээри: утардахпына —
 Сиртэн имири эстиим диэн
 Кылыспар андаңайдаххына,
 Баңар, сахаң ићин, ордуон...
 Уонна иэмәхтни ныаймалдыта
 Илбис кылыңын ууна турда,
 Күннээх түүнүм күлүгүн тыга
 Келдүүн болото күлүмүрдэ.

Тойон Дуолан

Кылыңын хааннаах...

Уолан Эрилик

Сандарыма. Эхи ыйааххыт —
 Самныбыт утарбат диэн,
 Этэ обус диибин — ээххин,
 Эбэтэр саманна умсун!

Тойон Дуолан

Андаңайдым айыы күнүнән,
 Айыыттан араңар мунгунаи,

Анаарбыт тылбын кәстәхпинэ,
Албыны эппит буоллахпына —
Көмүс биир туһаны айбакка
Күн анна көдьүгү суюх сыйдыым,
Алгыстаах алаа түплакка
Ангардас сорунан өлүүм.
Уонна күппүн халлаан ылбатын,
Өлүкпүн сир ийэ уйбатын,
Кэннибер кәриәһим хаалбатын,
Кэнәбес мин ааппын таайбатын...
Уонна Дуолан обо уостарынан
Оһол кылышын уураата.
Хааннаар эмис абаларынан
Хаана быңыттан убараата...

Уолан Эрилик

Бар, сааттаах кут!

Тойон Дуолан

Үрүй!
Уонна кини сүттэ.

Үй сырдатар күөх арыылары,
Көбөрөр чуумпу хонуулары.
Дъолкума хайатын үрдүгөр
Умуллан эрэр уот сырдыгар
Дъурус халлаан сулустаах имэр
Тобуктаан турган киңи үнөр...
Туохха кини кута долгуйда?
Туохха улууга уйгурда?
Ойуулуур дуу ааспыт күнүн.
Эбэтэр көлэр кәсқилин?

Оо, суюх! Кини үрдүк сулуспар
Ааңар дыылбатын суолларын,
Арыт сәргиир хааннаах кылыстар
Хапсынан түнөр тыастарын.

III

Ыраах көстөллөр: болотторо
Килбэннәэн элбэх күлүктэр,
Билбитэ: көнгүл уолаттара,
Кини доботторо өбүттэр.
Тыйы... Тугу эрэ көтөхпүттэр,
Тобо эрэ сиңик буолбуттар...

Бааңырбыт бухатыр киһини
Аргыйы өйөөн сыйыардылар.
Хаана саккырыр. Кинини
Биңи дөвөрбүт диетилэр.
Онуоха кылыс лыңкыр гынна,
Өфө килбайын көһүннэ —
Түнэн иһэн тохтоон хаалла,
Дыигис гынна, кини таалла.
Хааннаах илии суюстаах дъулуурун
Ханык анала халбарытта?
Туох дъоло нуучча бухатырын
Дайы өлүүтүн дъалбарытта?

Дъэргилэ

Аргый да, аташкаан обүнна.
Саха, сарғын самынна...
Биңи кириәппэспит умайды,
Тобус уон хорсун умайды.

Дохсун Добууол

Оок-сиэ! Арай бу нуучча буойун
Өрүүлүнэ. Оо, сорбут!
Арылыас кинээс ааттаах уолун
Дъааттаах оюу түөнүн дъөлбүт...

Эрилик

Тый! Тойон Дуолан?
Оттон андаажара?..
Кылышпар туонан
Кыраммыт тыллара?

Нуучча

Эйигин биллим! Урагаанныйн
Охсуүхуу төлөнөр билэrim.
Эйигин нарын кыыс санааргыыр
Харана хараажар көрөрүм.
Ахтар Айталы уоңугар
Аатынг эйиенни истэрим,
Өлүүм-сүтүүм бу суоңугар
Эйигин ўөрэ... көрсөбүн.

Онуоха уордаах дьон уолуйан
Өбөлүү буолан хаалбыттара.
Айталы Куону билэзиэн дизн
Тула туран хаайбыттара.
Уонна кинилэр сэргээтилэр, —
Оо, куру-сары сэнгээрдилэр.

Нуучча

Тойон Дуолан Айталы Куону
Тобус дыиэ түгэбэр дьюобурта.
Кимиэхэ да биллэrimээри
Киэн чортогар саһыарт.
Оинно үүрүн энэ маныы сытар,
Үрүмэ көмүс күөлүм баар,
Хара саарбаа саһан сүтэр
Харана-сырдык гарем баар.
Оинно киирэр-таксар суюлгар
Кэрэмэс саһыл үктэллээх,
Утуйар олорор хоңугар
Умайар саарба ишукталлаах...
Оинно кыыс-сээлэ кийн-сарсыарда
Кини санаатын көннүүөрдэ
Кытальк курдук арыаллааһар,
Кыйа сылдан ыллааһар.
Арыт түөрт уон хоту омугум
Үнкүүтэ дизн кетэллөрө,
Сэттэ уон түүн ўөн салуунум
Дынэрэнэ дизн тэбэллэрэ.
Оччобо ол кыыһым үнкүүлүү
Ол сэлзээ аргыйн келэрэ,
Долгуйя-иуоҗайа үнкүүнүт
Долгуйян, устан баарара...
Ок-сиэ, сулус курдук мунаара,
Түүл курдук чэлчэки,
Бары айылартан Айталы
Барыттан талбата кини...
Онуоха кыыс-сээл уурий дии
Сиэттийн дылуурыйаллара,
Албан аатын бары айхаллыы
Аргый сүгүүрүйэллэрэ,

Үонна саарба саңыл тэллэбэр
 Нүктуу кыыс нухарыйынта,
 Хара долгуунан олборор
 Сүнүөса намылыйынта —
 Кини оболуу үүнүн уутун
 Тула туран кэтиллэрэ;
 Бары кини сүтэр аһытын
 Ыраланан ытыллара...
 Онно кини уута арахсара,
 Ойнурдаах хонуттан тахсара,
 Оччоо кынын эргийэннэр
 Үүнүн үйени этэллэрэ,
 Добордорун төгүрүйэннэр
 Долгуйар аһын өрөллөрө.
 Оччоо уоһугар мичээрдээх,
 Харафар мунчаардаах.
 Алаа дьүөгэлэрин ууруура
 Аргыйн үонна ытырыа.
 Қүннээх тайгараны көрбөккө,
 Былыштаах халлаанына быкпакка,
 Онно кини ытырыр, мунгатыйар,
 Кимиэхэ эрэ абатыйар...
 Қөспүт дьиэбэ киэхээ лампаада
 Санааргыы умулларыны,
 Қини мин санаабын аймаата,
 Сүрэйим миэнин абылымы...
 Биирда түүн үөһө ыйдангаа
 Қиниэхэ саһаммын кииртим,
 Қүөлгэ көрүнэ турдааына
 Құлұғер санааргыы үңгүм.
 Онно талба кыыс соннүйбула,
 Өбөлуу ытамныйбыла,
 Атыны таптыбылын диехтээбитэ,
 Атыны онно ааттаабыла.

Ол эн этиг. Онтон ылата,
 Оо, атак балай мин баартым.
 Онтон ыла үнэр тангарата.
 Үрдүк тускула суюх хаамтый.
 Қинини эн көрүстэххинэ
 Мингиттэн сүгүрүс гынаар.
 Эйигин кэрэтик саныы сылдъян
 Кини өлбүтэ динэн этээр...
 Үонна өндэйдө. Хаана иэйэр.
 Уоланга болотун биэрөр:
 «Ыл. Өлөрсөн өнө сүнүйдэ.
 Охсууяуларга үйадыйда.
 Үс ууnum Русь туна динэн
 Үстэ андааар эппите,
 Үс төгүл қыргынаары туран
 Үстэ күлүмэр үнгүпүтэ.
 Саарабыл қемигэр, оо, сэгээр,
 Санаалаах самныын күнүгэр,
 Төлөннөөх охсууун түбүгэр
 Санааргыы киниэхэ үнгээр.
 Онно киниэхэ имэг түүө,
 Қелдүн құлұмэр тыгыза —
 Өстөөүнг уодаһынын,
 Доборууг итээлин».

Үонна өбүнна. Онно бары
 Аргыйн сүгүрүйдүлэр,
 Бәргәнэлэрин устан бары
 Тебөлүү төнкөйдүлэр.
 Ол өлбүт бухатыр үрдүгэр
 Өр килбииннээх үнгүүләрин
 Уолан дьон ураатаян түмтүлэр,
 Абам дьоннор батыйаларын

Таннары тайланан тураннар,
Аргыйы онно ытастылар.

Уолан Эрилик

Андағайабын
Төреебүт күнүм төленүнән,
Төннин ингигэ кириибинэн,
Уол ох тутар дъолунан,
Охтон охтор оғоруутунан,
Андағайабын
Кының көрсөр уол үөрүүтүнән,
Киниттән арахсар абатынан,
Кыным соһуу суһуојунаң,
Соннүйар хараңа харабынан;
Иннибинэн чугүйом суюба,
Кәннибинэн кәхтиэм суюба,
Иккиттән биирбит умсуюба диен,
Иккиттән биирбит қыайдын, — диен!

Былыр көрбүттәр: ыйданга киәһе
Мұнчаарбыт уолан бухатыры,
Дыилбәгәр өлүгү. Ол киәһе
Мунгатыйар Уолан ытырын.
Кини харабын уута саккыры
Сырдык үрүй буолбут үйү,
Үйэ тухары кини сыйкыры
Өлүенәбә түһәрә үйү...

ҮЙҮС БІРЫА

I

Үрдүк очуоһум, өнөйен туран
Өлүенә үөһүн бүөлүү түстэр.

Дохсун дылуурун бохсум дәнән,
Күнү күнтүү барыаран көстөр.

Арт-татай! Очус олуурдарын
Өлүөнә тојута сыйниаары,
Киэң дәләмән кәрэ хонууларын
Тимирдән көңүл дәбілләэри,
Дохсун баалларын үрдүк хайаңа
Тојута сыйниынар буоллаңа.

Хайа арбашар төрөөн сыйтан,
Хотойум буурбаттан үүктан.
Арыт таннары дайан түһән
Баалы табыталар таһыяар,
Арыт қыаңа эстән, өрө көтөн
Долгуниарга кини кыланар.

Үчүгэй Өлүөнә арбаша кытылар,
Икки ытык хайа тайланар,
Киәһеэ Чучур Мураан құлугәр,
Сарсыардаа Өлүөнә сыйдаайар
Улахан Түймаада хочо сыйтар,
Түөрт саңаңа халлаанға сүтәр.

Киниәхе сибәкки сипсиһинтә,
Кысы-сәлә дынәрәңкәй тәпсисиһинтә,
Эниәүә күөх хатын суугунуута,
Бырдах кытылга дыгыныта
Тунал ыңыах диен ыңыллан эрәр,
Туарар-турбат барыта кәләр.

Моғол дыиәбә, оңуордаах ураңа
Таһыгар дыэреккән олбохко

Элбэх дьон олорон, кэринэ
Инэллэр кымынти утакха.

Ол онно хаанаах, саха бинргэ
Ханылаан, чуобунаан эрэллэр,
Ол айхаллаах улуу пииргэ
Саалаах хохууттар кэлэллэр...

Онно кылышыттар кылыйаллар,
Олонхонуттар онолуйаллар,
Ырыаңыт ыллыыр. Көрдөр-нардар.
Мадайан дьон маңы тардар.

Бүгүн чугаңы хоболообунан,
Ыраабы ыңыныр аттаабынан
Ыңыттарбыттар бу урууга,
Бу өрөгөйдеөх үөрүүгө...

Бүгүн Арылыш баий Айталы Кую
Албан аатыгар ыңыах ыспыт,
Кини киңи қылбаа дэлэ дуо —
Үс саха үтүөлэрин муспут.

Аарыма түүлгэ арылышыт,
Алтан сэргэ аннылышыт,
Сэдир симэх силигилээбит,
Охуор-ойгуу уйгулаабыт,
Дъэ, чороон айхтаах чуобуйбут,
Көмүс майдообо күөкэйбит.

Уга ойурдарга обустары
Орулата сыйдьан охтордулар,
Хагас халдаайынан тангинары
Ханааны, сыйаны тохтордулар.

Арылышас воеводалынын буолан
Өрөгөйүнэн, дьолунан туолан,
Түүлгэ, киннигэр кини кэллэ,
Үс киэргэллээх чороону ылла.

Кини уолугар, Тойон Дуоланга,
Мянгайты чороону туттарда,
Кымыс куттарда атын чорооннго
Уонна кими эрэ ынгыттарда.

Онно ыңыах дьено силэлиниэ:
Тобус хотун дъахтар арыалдынтаах,
Тойот-хотут дьеңүөлдүүттээх
Айталы Кую иңэрэ көнүннэ;
Туналыйан түүлгээбэ киирдэ,
Үс саха киниэхэ сүгүрүйдэ...

Кими эрэ күүтэр, ыйытар курдук
Дьону кэрийэ одуулуура,
Ылламматых ыраас ырам курдук
Сырдык туналбанин тах ньюура.

Кини кыталыктан кыраһыабай,
Этиэхтэн кини дыкти кэрэ,
Харааар харана сулус умайар,
Хааха суор кынатыттан хара...

Дуолан кэлэн кыыска сүгүрүйдэ
Уонна кымыстаах чороону уунна,
Көнөн ылаат, көннинэн чугуруйда;
Кыыс киэр хайынан, ўөхө тыннина...

Уонна Айталы Кую бар дьонтон
Кими эрэ көрдүү, сиражалыны

Иккинин кэрийэ көрөр. Онтон
Турда үүтүн тохпугт оబолуу.
Кими кини түүгүлээс көрдүүр?
Кими ыңырар? Кими кэтинир?
Ким кини кыстыы итэбэлин
Бар дыон күлүүтүгөр кэбистэ?
Айынта суюх тапталын табылын
Хардата суюх аташар тэбистэ?

Ол — Уолан Эрилик. Қыыс Уоланы
Тиһәх кунүгөр дизри күүттэ.
Кэтэн да, кэлиэбэ дин аны,
Киниехэ итэбэлинг бүттэ...

Айталы Кую чороону көтөхтө.
Тэтэркэй иездэхэр хаана ахта,
Аргыйн кини кими эрэ ааттаата,
Уонна сангата суюх ытаахтаата...

Онуха тойот-хутут ёргөйө
Куоға, Дуолаңга сүгүрүйдэ;
«Саат, Уолан Эрилик!» — дин бар дьондо
Айталы Куону төгүрүйдэ...

Оо, Тойон Дуолан, баған дъэ туолла:
Айталы Кую эйиэнэ буолла.
«Айхал!» — диир кини уонна чороону
Үүнүгар илтэ дьолун иһээри.

Эмискэ... Ыраас халлаантан көһүннэ
Хааннаах онобос, қылбааран,
Дуолан чороонун дөвөлө көтөн ааһан,
Тойон сэргэбэ хорохолонно...

Онуха киэн түүлгэ айманна:
Баай дыон уолуяан ыһытаата,
Арай дыадаагы сахабыт манна:
«Қыайыы!» — дин оххо ураатаата...

Арай айы умнубут киһитинни,
Алгына бүпүт алтаах тылыны,
Дуолан ол обу өр одуулаата..
Уонна Арылыаска аргый эттэ:
«Ыйыах дыонун тарбата обус!
Кэм кэлэ: сэрииэргин мус!»

Илин — арыы тыаңа элэннээн,
Аргыйн сандарса, бэлэмнэнэн,
Көстөр үтүс кыргыс дыоннорө,
Саха толомон хорсуннара,
Санныга саадахтаах саалаах,
Илиигэ илбистээх үнүүлээх,
Сэрииэ киирээри тураллара,
Сэлэлзэн түмсэн эрэллэрэ.
Ким эрэ инники табыста,
Муос саатын ууга кулгааџар
Измэхтийн кини тарптыа,
Үөһэ салайда, киэг халлаанар.

«Эн болотун дыулаанынан,
Албан затын абынан,
Аадынг, араайын аатынан
Албынгын, сааккын сабынан,
Үүрг саардын эхи қыайдыгыт,
Дьяһааӡы ылар буоллуугут.

Буллуугут ахпат табылгытын
Көмүс, саарба өнүгөр,

Туруордугут бу айхалгытын
Турар-турбат соругар...

Ол эрээри, аахсар күн тафыста,
Аналлаах чааскыт обуста,
Эн хаан, ханна да буолуон,
Хааннаах охпуттан охтуон!..
Сэп барда — сэрэгтим,
Ох барда — оногстун!»

Элбэрээк эстэн, ох сүүпүт,
Түүхлэг үөхүгэр түспүт...
Уонна саха Арылыхы, саары
Манна утарар күүхүн түмтэ.
Мангай эстеөхтүүн өлөрсөөрү
Манна сэлэтин дьэ симтэ...

Урааты илэ киристилэр,
Утарса иккиэн сырстылыар.
Нуучча, саха кэйсэллэрэ,
Охюүр, уостар кэkkэллэрэ.

Түүн буолбут. Айдаан намтаабыт,
Түүгүүг үргүэ күндээрбит.
Чучур Мураан. Сыыр сынгаха.
Уу устар. Үөхээ сулустар.
Онио бэйзэлэрийн кынгаана
Турдулар икки күлүктэр...

Оо, ким эрэ курутуйар дуо
Бинирбит билигин сүтүө диэн?
Арабаары туран саныр дуо
Аан дойду, бар дьон түнч диэн?

Өйдүүгүэт: хаан, ханна этэ,
Хас хаар түнэн сантга этэ —
Кыракий дағаны инниттэн
Кынырысан эйн ыларгыт?
Солуута дағаны суох түүттэн
Сотуан эмис тураргыт?..

Онтон эмис да добоор дэхэ
Илиилэртэн сиэттихэргит,
Кынчыатаха, мичээрдэхэ
Кылынан эмис бааргыт...

Оччобо төрөөбүт бар дьонгнут
Оболуу үөрэ хаалара,
Суолунан ихээчин айланыт
Сониүйя, қүлэ ааһара...
Оччобо эдэр эйэргиирэ,
Кырдыңаскыт алтыры!

Сүтэ ол обо саас мүчээрэн,
Кини кэриэнэ тэпсилинэ.
Саа тыаана. Бу түүн мунчааран,
Кини кыланан обүнна...

II

Арай Уолан, уостубат ахсым
Уорун кыргыска убарытан,
Өбүөмнүү бөлүөхпүт киэн көхсүн
Өлөрсүү дъайыгар дъайбардан,
Элэмэс атыгар олорбута,
Сайсары дээки барбыта.

Кэрэ толооннору эргиччи

Қемсінә кини ааспыта,
Қубалах хочолору көріччи
Курутай кини хаампыта.

Суос көрүнтән Уолан дүлайда:
Улуу Түймаадата умайды...
Оо, дыулаан; үөр түрүйа кыйан
Үңгүртүүн кыайан булбатах,
Тойон кыл үөһэ-үөһэ көтөн
Тұлатын хараңа ылбатах
Үйгүлаах ол хотун эбзетэ,
Ұнаар-тунаар ахан бәйэтэ,
Қыңыл төлөнүүн сиљиэтэннэ,
Уолайды, кыланна, кыиста,
Хара бүруоңа ыраас өнө
Харангаран түүнү кууста...
Умайар дъаарбайбыт аалай-нусхал
Арыс бәнә, манган чарагнара,
Умайар оонньообут күөгәл-наскыл
Долгуйар күөх хочолоро.
Умайар курун тыаға саңар
Сырсып сиелләеҳтэрэ,
Умайар хочо аайы хотоңор
Хоробор ураа мустаахтара...

Уонна көрбүтә сингнән сытар
Арылыас дъюнүн, ҳанаахтарын...
Көрбүтә кини охтон сытар
Түймаада түйгүн уолаттарын.
Бу сытар тонгус Дъэргилэ —
Қыраман дойдум дъэллигә...
Эрилик төңкөйөн атаһын
Көрбүт хараңын симнәрдэ,

Хонууттан күйабын, батаһын
Хомуйан тииккә өйәннерде.

Ок-сиә, Дохсун Доҕууол сытар,
Кинини тула ким намыйан,
Ким төбөтө суюх манна сытар,
Устар сиһик хаан халыйан.

Эрилик бу доборун өлүгәр
Аргыйы тиийэн сүгүрүйдэ,
Сэбирдәби ылан иәдәнигәр
Хааны сотто, имәрийдэ.
Уонна ол уолан өр олордо
Өр доборун одуулуу көрдө;
Санаата элбәзи-элбәзи —
Эн биһи санаабапптын,
Өйдөөтө үгүһү-үгүһү —
Үгүс үйәләр таайбаккытын...

Түрда. Эмин өнгөйөн көрдө,
Иәдәниин уу субуруйда.

«Бырастыы буолуй, уолан саңым
Умнууллубат кәрә дәбөро...
Бырастыы. Эн манна хааллынг...» —
Уонна сүттә ыйданға.

Суюх сүппәтэ. Булгунныах үөһэ
Аал дууп туарар. Оноң үнэр
Кимим эрэ бу ыйдаах киәнә
Арахсыны, абары мунгар...

«Бырастыы нии, уонна эн биһи
Аны көрсүһүөхпүт суюба —

Мин бардағым, дьоло суюх киһи,
Мин ааппын бар дьон умниула.
Оттон эн ордук дьону булуон,
Кинини дъолгор оонньотуон,
Эппэтэх эйә тылгын этиен,
Албан ааккынан киәргатиен!

Оттон мингигин эн сәэн диәбетин
Биирдэ бу кылгас үйәбер,
Миәзә биирдэ өйөл буолбатын
Үерэр да, ытыр да күммэр...
Бырастыы: ыраах-ыраах бардын
Мин биллибет ол дойдуга;
Мин хоргута, мин ытыы бардын,
Мин бараммыт бинис ордуга».

Монна ол киһи аал дууп маска
Сөһүргестәен турган ытаабыт,
Сандата суюх устан, мутукка
Хааннаах саадабын ыйяабыт...

Онно Түймаада, сәгәрдәрим,
Дъяхтар буолан, аал дууптан түһән,
Илин-калин қәбиһәрдәрин
Тостубут кыннаттыы сыйан,
Кәрә сирәминән киәргәппит
Килләм киәнг хонууларынан,
Кубаны, сүөһүнү үескәппит
Хочолоох күөх куулаларынан
Аргый наскылдыйа хаампыйт үһү,
Албаан, ытаан ааспыйт үһү...

Түймаада! Кыталык мания аны
Кырдалгар қыңкыр ыллыш дуо?

Аарыма дуубунг күлүгәр аны
Ааһар айанынтыт аарыма дуо?

ТӨРДҮС ҮРҮЯ

Қытыастар уот тулалаабыт
Кыра оргул булгунньях.
Танаһын, этин уот салаабыт,
Хааннаах, атах сыгынньях,
Оргул булгунньях үөһүгәр
Хотун дъахтар ытырыа...
Ийэтин өтөйөр түөһүгәр
Иккиләех обо нуктуура.

Үрдүк алтан өһүөләрэ сингнән,
Үтүө барайын уокка сиэтэн,
Өйө сүтэн, соргуга самнаан,
Оютунуун уоттан куотан,
Бу кәлән ытыы турар эбит
Били Үчүгэй Өрүүһэбит.

Эмискә арай эләмәс ат
Эләнгнәэн ыраах көһүнә,
Тугу тыныан булбата ат:
Тула сүүрдә, толунина...
Уот умайара сириләччи,
Ат сири табыйталаата,
Өрө турган барылаачы
Үстә кини кистәэтэ.

Уонна ойдо. Оргул үөһэ
Үотунан үнүуран түстө;

Куойбут дъахтар ат үөхө
Куйахтаах киинни көрдө.

Өйө өйдүүр дыүүннэригэр
Дыүүннээн кимин билбэте,
Абылышыр дьонун ааттарыгар
Аастан аатын булбата...

Онуоха киин түхэн кэлэн
Дъахтарга сүгүрүс гынна,
Уол обону көтөбөн ылан
Ийэтин кытта мэнгэниинэ.

Ол киин о болоох дъахтары
Уоттан, өлүүттэн быыхаата,
Быйангаах хас да хочолору
Быынтаа сүүрдэн туораата.

Уонна киин атыттан түстэ,
Аргыныг гар аргый эттэ:
— «Сэнийр буолума, үтүө хотун,
Күндү этэ миэнэ атым...
Икки атак сайыатыттан
Иччин кини быыныра.
Ааһар алып алкыйытыттан
Ахсым суолбун ымызырыа.

Уонна ат сүүнүгэр ол киин
Сырдык туонахтаны ууруур:
«Бырасты, доборуом! Эн бини
Аны көрсөүхпүт суюба», — динир.

Ол ат сиэллиин намылыйан
Санааргыы, ытын турара,

Үоһа ибигиринир, халыйан,
Харабын уулара түһэрэ.
Ат сылгы киһилий ытырын,
Аабааччы, көрөр буоларын?
Арахсайшар күнүн кырырын
Абам дъонортон истәриен?

Билбэтий ээ. Дъахтар бааары
Атын хантаччы тарптыа.
Киһилиин бырастыылааары
Кинини эргиллэн көрбүтэ.

Көрбүтэ кинини одуулуур
Чылчылыйбат харахтары,
Тугу эрэ этиэбин саныыр
Харанга ыар харахтары.

Онно дъахтар үеһе тыыммыта,
Ол киһиттэн ыйыппыта:
— Ок-сиэ, ким диэн киһи буолабын?
Сирэгийн тобо сабынабын?
Тугу эн миэхэ одуулуугун?
Тугу, тугу эн... саныыгын?

Эн Эрилиги билэбин дуо?
Кырасыабай дииллэр, кырдык дуо:
Дынэтигэр талба дъахталлары
Харыларыттан тиһэр диэн?
Суолугар өлбүт оболору
Үктэл онгосторо диэн?

Күй ахтаах киһи
Аарт-татай!

ҮЧҮГЭЙ ӨРҮҮХЭ

Киёхэ-сарсыарда киирэр
Кэрэ дыбильгэттээх,
Абылан имэнгинэн тыныар
Ахса сухох арыалдыттаах,
Тойон Дуолан хотуна баарым,
Үчүгэй Өрүүхэ — мин аатым.
Эн кимгитний?

Күйахтаах киһи

Айбытым миэнэ аат диэнү
Аас олох муңгар умнуубут,
Интар сүөхү, иэримэ дыиэнү
Иринњых дылбам тумнуубут.

ҮЧҮГЭЙ ӨРҮҮХЭ

Сэгээр, кимгитин миэхэ этингин
Бу олохпор мэлдьи мин ёйдүөм,
Аан мангнай обом түүүгүүн
Аатынг эйиенинен уруйдуом,
Аатынг эйиэнэ ааһарын билэн
Аргыйы саһарбаа көлиэм,
Саната сухох сүхуохтаах бэйэм
Санааргыы суйлгар үнүөм...
Кимгитий?

Күйахтаах киһи

Аат! Кими кими кэрэхсэтиэн...
Син биир хардата сухох сүтүөн:
Түһэр сулуүм төлөнүнүү,
Түүнгү муммут кылыбыны...

Кини дорбоонугар сухох үөрүү —

Кэнэн аналынан кини баай;
Киниэхэ баар үтүөнү үөбүү,
Кэрени холуннарыы киниэхэ баар..
Уонна ат сүттэ. Ол киһи
Санныйя алгыы хаалбыта,
Барбыт сүолларынан кини
Батыһа көрөн таалбыта.
Ол — Уолан Эрилик.

БЭННИС ҮРҮҮЛЭЛ

Уонна кини бу ыйданга түүн
Мянган уорукка кэлбизэ.
Алтан ааннара барынгый түүн
Арыллан, агаһан дыиктите.
Уолан аангна тиийэн тохтоото,
Тугу эрэ иниллээтэ.
Кини санаатыг гар ким эрэ
Кини аатын ынгырыбыта.
Тыйы... Киниэхэ хантан эрэ
Билэр сангата кэлбизэ...

Харанга дынэбэ дылылыс гынна,
Халыр гына ааны сабынна;
Кини үүс үктэллэр үрдүгэр
Тобо эрэ... бүдүрүйдэ...
Бийдага ол түһэр сырдыг гар
Кини инниинэн дыгуулурuida.

Бий санааргыы түннүктэн тыгар,
Бынрык дыүүнгэ түһэр:
Симэхтээх хаар мянган олбобор,

Сиргэ, сиңик хаан бөлөбөр,
Дыахтар өдүрги тайлан
Сүхнүүсүн дөлгүүн тэлгэнэн,
Аргый манна... өлөн эрэр,
Аргый хааны ылан эхэр...
Этиг түспүт улуу маңыны,
Ойуун туоммут кэрэгийн
Көрдө Уолан өр сангата суюх,
Чыпчылыгыбакка, иэдэйдэ...
Онтон, ол тиййэн, сэниэтэ суюх
Баатырыт қылллыны иэгэйдэ...

«Айталы Күо!» — дин ханытыатаа,
Тобуктаан олорон ытаата.
Айталы Күо өлөн эрэрэ,
Түймаарыйа... сүтэрэ...

Оо, ким бу айлаах онордо?
Ким тахсар қүнгүн өнөрдө?
Сарсыарда күнүм сарыала,
Санаалаах сааһим арыала,
Айын аймахтан арахтага,
Күн көнчүтэ көтөө...

Манна, суюстаах иирээн демона,
Суланыан, соннүйүүн дуу?
Сэмэ-сунгха сэргэх уолана,
Сэмэлэн санын дуу?

Айталы Күо

Бу айлаах буолан сыйбын,
Тоёо кэллиг?.. Үйытабын...

Эйигин бу қылгас үйэбөр
Көрүөм дии санаабатыым,
Симэхтээх-оюурдаах үйабар
Сэгэрбин кууыом динэбэтийм...
Манна былтытаах тангарага
Быкпакка арай олордум.
Күннээх халлааны, бадаа,
Көрбеккө сааспын ахаардым...
Оо, биирдэ өнгүүлү мин кеөртүм!
Көрбүтүм киэн хочолору,
Күөгэйэр қүөх ачалары,
Сулустаах халлааны кеөртүм.
Онно айдааннаах үрүйэлэр
Айманан ыраах түнгэллэр,
Онно көмүстээх көлүйэлэр
Күннэ дырибиний сыйталлар.
Онно быстах мин сыйлдыбытым,
Быстах өнгүүлү билбитим.
Арай түүн үөнэ буолута,
Үргэл халлаангы үөмүүтэ.
Харамай им-ним барынта,
Харабыл харабын симиитэ —
Хайылаах уоруктан үөмпүтүм,
Харана ойуурга куоппутум.
Ол онно арыалдьыт қыргыттар
Аһына, ытана хаалтара,
Атасты дүүгэ дъяхталлар
Аллыг тахсан атаартара.
Суюстаах түүн сөбөтох иһэн,
Сөбөтох өнгүүл түһа дин,
Иннибинэн бас-баттах баартым,
Илиммин-арбаабын сүтээртим...
Онно кырдал қыла кыланара,
Аартык абааныта айаатыра.

Ойуурга обус оруулура,
Сынга эхэ ырдыгыныры.
Биирда ыккый ийиттэн үмэн
Ынырык кыл тахсыбыта,
Ла-дью кини иннибин күөйэн
Айаным суолугар сыппыта...
Көөртүм: көмүс чолбонорунаан
Көхсө ыйы найааныры.
Энин сырдык толбонорунаан
Этэ барыта ооннуура.
Сытта кутуругунаан хамсыы,
Үйгэ тугу эрэ саныры,
Баһын илин атаџар ууран
Үйы кыл одуулуура...
Онтон турда. Үй диехи олойдо,
Үйгэ тугу эрэ улуйда...
Онтон киһи сибигин билэн,
Кэлэн-баран сырбалдыйан,
Абатыйан аяатаата,
Арты оболуу ытаата.
Өйбер онуоха охсуллара
Өлбүт үйэлэр кэпсэллэрз:
Ок-сиэ, уун-утары хаамтый,
Үрдүк үрүн түөспүн танаартым,
Икки күн эмийбин көрдөөртүм,
Аспын долгуунан түһээртим...
Ону көреөт, уора убараан,
Арбаһын түүтэ хамыраан,
Уиньул кутуругун сыппыта,
Суолбар эмис сиппыта...
Кэннибинэн тэйэн куотаары
Кинини мии кэтэхэрим,
Хамсыым да хайыта тыытаары
Харађа мингин манаһара...

Ок-сиэ, Ол этэ аан ийэ буолам
Арбара сүүрбүт адырбата,
Сир ийзни сиэгэн буолан
Тэлэйэ сиэлбит кыл этэ.
Туох эрэ кинини ытатан
Торжон уунан сууннаараа!
Туохха эрэ кини утатан
Тонгуй сүрэбин ууллаараа...
Санаабар, кини киһи буолан
Төрөөбөтөх мунгун умнаары,
Аас-сайма уола бу буолан
Арбара сылдьарын этээри,
Санаагрын харађа көрбүтэ;
Сангарыан... тылы билбетэ.
Оо, төрдүс сарсыардам диехи
Сарыал сырамны тыкпыта,
ОННО ынырык ол кыл икки
Харађын нуктуу симпите.
ОННО атах балай сүүрбүтүм
Ханна барашибин булбакка,
Арай ханна эрэ киирбитет —
Ок-сиэ... Хаайыбын билбеккэ...
Унуктан кээлтим: ааппын ааттыы,
Аргый сиэхпittэн тардышалыы,
Үчүгэй Өрүүлэ турага,
Өгөйен тураан ынырара.
Истэрим: кини тугу эрэ
Имэнгирэн миэхэ этэрэ,
Уонна од дыхтар ытыра,
Харађын уута таммалыыра.
Ол этэ Арылыас кийинте.
Үрдүбэр күөрэйтэ, бадаџа,
Салжалыр нарын илинти,
Килбэйэр... саха бынаба.

Ахтылбан буолуута ааттаар
Мингин. Оо, очбоо көрөөр!
Түүн үрүмэтийн саптан кэлиэм,
Түннүүгүн анныгар туроом...

Уолан Эрилик

Биир... биир чыпчыланга!

Оксиз. Дьобойон алгыс туойан,
Ол кыны тириэрэ сатыра,
Дьобойон ангардас ол Уолан
Сойбут устары ууруура...
Өллө талба-нарын айыта,
Өллө кэрэ-дыхти көстүүтэ.
Кинини санааргы күнүгэр
Айыбыт мангтай айбыта;
Эйиэхэ — дыон ийбэт кэмигэр
Эрэлин, эйэтин ийбите...

Ок-сиэ. Эн дыонгго кунаажаны
Олоххор дуу онгорбутуон?
Бинтэр эн буруй төрүүтүнэн
Төрүүр күнгэр этиллибитиэн?

Ким билиэй — ол нарын дүүгээтэ
Киниэхэ тобо өхүрбүтүн.
Өлөөрү турал сүрээз
Өлүү туубунаан сүхүрбүтүн...

Лаааччыя! Ким ол ону билиэй —
Кыыс сүрэбин кистэллэрин?
Ким этиэй: кыыс сүрэх диэн
Дыон тугу этэллэрин?

Бырасты нии, кылгас үйэбэр,
Үтүө, кэрэ бэйэбэр
Хоргуппатты, умнубатты,
Төннүүбэтийн бырасты...

Уолан! Киминг хаалла кэннингэр?
Дөбөтторун мэлийдилэр,
Сир оболоро сир иннингэр
Сирдээби иэстэрийн бизрдилэр.
Оттон эн, ангардас Уолан,
Хайа суюунан барыаххыний?
Хайан, ханна ким-туох буолан
Эн биши көрсүөхпүтүй?

Дыллар буолбуттар. Арай кини
Дохсун суюунуун сойбута,
Аныылаах буруйдаах ол киши
Лан аланааттан тэйбитэ.
Сорох этэрэ: хайца саһан
Адыырба кыыл буолбут диэн,
Сорох кэпсиирэ — хоту түһэн
Кулут сыйлдан өлбүт диэн...

АЛТЫС ҮРҮЯ

Ол Хоту халлаан. Сарыал хайа
Төбөлөр үүлүүллэр;
Үер суулстара арьмаллаха
Үмүөрүүн үнгүүлүүллэр...
Чуумпу. Аллараа айылжата
Сытар туту эрэ иниллии;
Бы ыйдагатын сиргэ кута
Үөмэрэ ўөнэттэн чунгуу...

Оо, онно илэ кимим эрэ
Муроралын илэ сипсиһэр,
Үгэрэ аргыйй ким эрэ...
Ким кэлэн ыйданга сирдыгар,
Хотууг Байжал үрдүгэр,
Өхөхтөөх бэлэбин биэрэрий,
Үеһэ ууналыны турарый?

Бу саймын мунгар, самны мунгар
Санаартыыр киһи буолоо дуу?
Лайылаах сувалун тийх күнэр
Аргыйй айыларын этэр дуу?
Байжал! Ураангхай уян тыла
Улуу бэйзин уйгуурдуу дуо?
Икки атах кэлээй тыла
Эн диятэби эймэнитиэ дуо?

«Иэдээннээх санаанан
Эйлээх биистэргин
Иирдээри булбатым,
Атааннаах дьайынан
Ахса суух уустаргын
Аймаары кэлбэтий.
Харэнга аппаада
Харыстал булаары,
Көмүүтээх төбөөр
Көнүллүк тыынаары,
Уруулту дойдубун
Уруйдуу турабын:
Сайсары балтыгын
Саминарбыт сахабын...
Бүдүллар буурбаынан
Муннаар буолумаар,
Аарыма долгунунаан

Иннибин быһымаар!
Биэс тарбах бэригэ,
Уол киһи толуга —
Оо, субу буолоохтун,
Уруй, дъол туроохтун!»

Уонна киһи ылан бырахта
Киһини. Ахсым долгунум
Аймааныя аһара турда
Айылаах саха бэлэбин...

СЭТТИС ҮРҮҮ

Күн дыыл ааста. Аймак хайалар
Арђастарын күн сырдатар.
Хайа аннын кэkkэ урааналар
Кечигирэхэн киэргэтэр.

Онно айхаллаах хотуу байжал
Кеџерөр иэнэ түллээхтийр.
Барыйар очуоска охсуллан
Барылыы кыннья туроохтыыр...

Аарыма хайаларын тэллэжэр,
Аламай күннэрин туһугар,
Элбэх дьон үгкүүлээн эрэллэр,
«Ньээкрио, ньээкрио» дэхэллэр.
Ыллыллар. Ураана таһыгар
Биллибэйт дойдум киһите
Кэлгиллэн олорор. Бүк түһэр.
Оо, ким диян киһи эбитет?

Ынырык тырыттыбыт танга,
Ынырык сиңик-хаан дүүгүнэ.
Сыалдья да сыйгинных оболор
Сыгаан, элек оностоллор;

Кэлгиэлээх адырба кыллын
Ким кистээн, ким илэ кынгы,
Тааһынан киһинни тамныыллар.
Арахпакка хаадылыыллар.
Онуоха ол киши кэлгиэлэрин
Төлүтэ тыыллаары мөжөр,
Арыйт санаалаах хараахтарын
Сандал чыпчаалларга быраажар...

Уйгуурда. Турага иннигэр
Маңган тайахха тэптэрэн,
Аймах тонус баңылыга,
Аарым хан кырдааһа
Айала диэн. Тонус ааттааһа,
Халлаан сулуунан табалааһа.
Кырдааас маңган тайабынан
Тугу эрэ сиргэ ойуулуур,
Бу киһинни ол-бу туһунан
Ыйытар уонна одуулуур...

«Тый, ким диэн киши эбитингий,
Хантан хааннаах киһигиний?
Кердүм: Бухатыр бодолооххун,
Өйдөөх, утүө мессүөннээххин.
Ыллынг, кэлгиэтин холкутатынг,
Утадар уута ыймахтатынг».
Уонна кырдааас сэргээтэ,
Онно киши сэһөргээтэ:
Кини дағаны киши буолан

Кэлэйбит, үөрбүт кэмнээбин,
Кини дағаны айынаат буолан
Аарым санаалаах баарын...

Уонна кини ол кырдааһа
Уолуяа.. одуулуу көрдө,
Сана аллайда. Онтон оболуу,
Оо, куру-һары олордо.
Айала арыалдыт дьонуттан
Аргыйт тугуй диэн ыйыталыыр:
Кини бу мунгатык киһиттэн
Мунгатына эмиэ саныыр...

Кэлгиэлээх киһи

Былыр, дьон көңгүлүн көрдөһөн
Барай, саары утартыта,
Өлүү, өңүөмнүү утабынан
Өлөрсө тиһэх киринитэ,
Бадаа... инники кэkkөө
Мин эмиэ иһэр этим,
Эрдэ туран, иһэр үйээ
Эрдэ иэспин биэрбитим.

Сайыа кэмэр, саарыы кэмигэр,
Санаалаах самныы күнүгэр,
Төлөннеөх охсууhy түбүгр
Сыллар аастылар. Иэйинтэ суюх,
Эрэлэ, итээзэл суюх,
Үнгэр тангарабын мэлдъэстим,
Үрдүк аналбын умуннум...
Арай санаам эйигин биллэ,
Харааым дүүрөни булла,
Эн Дээргилэ ажатааын дуо?!

Кыланна онуоха кырдаас,
Кыланна киэнг кинн дойдуга:
Иээйэн озунна кырдаас;
Илдээ барбыта арыалдыга.

Дъэргилэ!
Ол этэ софотох обото,
Софотох киниэнэ бацата.
Дъэргилэ кэрэтэ бэйэтинэн,
Бынай этэ атаынан,
Бу кихи курдук эдэр этэ.
Бу кихи курдук дохсунан...
Кини күн күлүмүн көрсүүн,
Көнгүл санаатын батына,
Кизэн сирдэргэ кэскил тэрийн,
Туспа дойдуга дөвл суралы
Төрөөбүт сирүттэн тэйбинтэ.
Төниүбэт суолунаан барбыта...

Лаадааччыя, ол кырдаас кихи
Озотун дирингник айыйар,
Ытыртан, санааттан кини
Шарытыйар, мунгатыйар.
Кини бу тутуурдаах кинини
Озотун курдук саныра,
Кини оюом доцоро диирэ.

Ол эрээри, босхо бардааына,
Төлө туттаран куоттааына,
Эйэллэх дойдубун иирднэ дин,
Аймах уустарбын аймна дин,
Кинини ылбыта мэктнэйж,
Үс сыл тухары кэлгийэ

Анатан-нитэн олорбута,
Атааастаабат да этэ.
Арыт Айалаа кэллэлэр
Албан аатырбыт ыаллара.
Кинигин атылаа дэхэллэр
Кэмэ суюх баайы таллара:
Бары кэрэхсниргийн ын дийллэр,
Кинилэр дьон киниргийнлэр.

А я а л а

Хараан юскүүр табам ахсаанын
Халлаан сулуңар холуубун,
Төнө елен, төнөтө баарын
Түүл-бит курдук өйдүүбүн,
Талымас өнгөөх эмийн миэнэ,
Талба ааттаах эмийн миэнэ,
Бары баар бастыга миэхэ баар,
Бары сирдээби миэхэ баар.
Кини... сууллубут сурт бэлиэтэ,
Кини өспүт өтөх өнүётэ...
Баар эбээт былгары угэтэ,
Ону өнгиг хата өйдүөн:
«Бары, бары кихи бацата
Баайга эрэ буолбатах», — дин.
Онуоха аарыма ыаллара
Ааттаха сүгүрүйбүттэр,
Сорох өстөөх бардам ыаллара
Өнүргээн согдьоруспуттар.

АХСЫС ҮРҮҮЛ

Ким бу ириннээх сүрэхтээби
Имэгигинэн толороруй?

Ким эмээ быстах айылааы
Быстыбат мунгта тэбэрий?
Уонна ону тоёо барытын
Тута онно мэлдэхэрий?
Тоёо кини сырдлык ыратын
Күйт ыт күлүүтэ гынарый?..

Ол киhi эмэгэт курдук дуу,
Бинтэр кэлтиэлэх баабырдын,
Олорбуунаан айни кирэр...
Олорбуунаан иухарыйар...
Уонна барыны ааһа көрөр,
Барыттан кини долгуйбат,
Сир айыыларыттан кэлэйэр,
Халлаан алгыыни сэргиэбэт.
Дъэ кини саңгарбат буолбута,
Этэр тылыттан батыммыта,
Бэйэтин умнаары саныры,
Кинини мэлдэхээ сатырыа.
Киhi унныкутаах олоңун,
Киhi дизэн кэрэгэй аналын
Бу уолан киhi сэмэлнире,
Бар дьон дылжатын сиилири...
Сангата суюх санаардын дъайар
Мунгурас суюх мууну мунгар,
Киhi киэбин кини сүтэрдэ.
Кэрэ азттарын умуунна.
Арай абыллы нарны санга
Арыт ытсан аастына,
Бинтэр билэр кэрэ мессүенэ —
Кини санга аллайар.

Онио сорох күлэн ааһара,
Сорох сэтерин хаалара.
Ааспят албын суулларын ёйдүү
Арай мин айнина санырым,
Кэлээд дуу, курутуйда дуу
Киниттэн мин санниыйарым.

Аабааччыя, ол айылаах киhi
Айыыта суюх суюлуун таайдым;
Ол идеальнаа суюх ўйэ
Идеальный иччилиин хааллын!
Ол этэ — өлүүгэ өргөстөммүт
Үнэр тангаратыгар өстөммүт,
Самны-кыайы демона,
Сайсары төлөннөөх уолана,
Уолан Эрилик!..
Күн-дыл ааһара. Арай айнан,
Айала айыны сананаи,
Биирдэ... Уоланы босхолообут,
Уолан иккистээн төрөөбүт...
Онтон ылата киhiлэрэ
Онон-манан кэрийэрэ,
Арыт хайаны дабайара,
Арыт аппааца саһара.
Арыт байжалы одуулуура
Аргый кини ботугуруу,
Эгинни-элбэги санырыа
Иэдэхэр уу илибираи.
Сандалы чытчаалтан көрүлүү
Садырыны уута түхэрэ —
Байдалга бааран, мөнгүрүү
Барылыы, үрүйэ инэрэ.
Арай кумадынан киирээри
Хаайтарда, харааста, ахта,

Сарадах буолан түһээри
Санаартгы, халынны сүтта.
Тыйй... ким эрэ онно турар,
Кумахха тугу эрэ сурыйар.

Сурыйар дуо сүоллан ааслыг
Содуомнаах сүолларын туун?
Сурыйар дуо киңиэхэ эппэт
Кэрэ сүрэх кистэллэрин?
Бинтэр кэнэбэски дьоннорго
Кэриэнин кини этэр дуу?
Хомолтотун, үөрүүтүн бииргэ
Кумахха ойуулуура дуу?..

Суюх... Қылышынан кумабы
Үоламмыт хоро турара,
Мунчаарбыт сырдык үрүйэні
Муораңа кини түһэрэ.
Онно үрүйэ сырдыгырыы,
Үерэн-кетөн кылдыгырыы,
Күн харабын уутун төлөнө
Көрүлүү, сырдык түһэрэ.
Оччобо ол киңи үрүйэні
Батыша көрөн хаалара,
Айылда айымар көнүлү
Айдаңым ээ диэн таалара.
Кини саныры: бары, бары
Үстар, дылуруйтар диэн,
Эн эмиэ үйэлэр тухары
Оо, дылуруй, үрүйе!—диэн.

Уоняя Уолан эмиэ тиллибитэ,
Оноллоох сүолларын өйдүөбүтэ.
Онно иәдээннээх санааларынан

Эмиэ санаата харбыта,
Алдьархайдаах дъайааннарынан
Ахтан, ыалдан барбыта.
Оитон ыла кини кучуйара,
Айала дьонун угуйара
Ыраах, дъикти дойдтуугар.
Иирээн, өһүөн уйгутугар...

Кини эңиэхэ биэриэм диирэ
Кэмэ-кэрдинтэ суюх дьолу,
Эңиэхэ мин ийнээбим диирэ
Эрэли, үрдүк көнүлү.
Оччобо дьон киниэхэ эмиэ
Кэлэн сипсиһэн баартара.
Киэг араллаан төлөнө эмиэ
Кистэлинен улатара.

Этиг ныринийэр. Байдалым
Үөһэ былыттар ўсталлар,
Мөнүрүүр байдал күөх баалларын
Очуска сыньяан дъалкыллар.
Ол онно, ыйданга сырдыгар,
Аалылаах охтор килбэйэллэр,
Тобуктаан байдалым үрдүгэр
Сүүһүнэн хорсуттар көстөллөр.
Кинилэр үгүс үйэлэргэ
Байдаллын бырастыылаанлар,
Киниттэн, кыайыга, дьоллоох буоларга:
Биллибет сүолга албаталлар.

Байдал үөһэ санаанан туолан
Уолан турар, ыраах одуулуур.
Илиитигэр ача баар. Уолан
Харахтарын уута. таммалыры...

Үйгуурда. Сангата суюх үргээн
Ачттан байдалга бырашар,
Байдал ынтар онно санаарбаан
Бырастылашар долгуннарын.

«Улуу Байдалым, ахтым мунгунан
Аны мин эйигин көрүем дуо?
Аны эйиэхэ таптал абынан
Аргый долгуннагар бигэнэм дуо?

Аламай күн лаглайа тахсарын
Ураам ааныгар кэтиирим,
Сааыгар абыраабат байдалым
Сарсыарда ныргиэрин сэргиирим.

Арыт ыйым ууларга түүүтэ
Үйданга очуоскар ыттарым:
Оо, Байдал! Сирим нухарыйыта
Сирдинн сипсиенигии истэрим...

Оччобо санаам долгуйууларын
Долгуйуун эйиэнэр холбуурум,
Сирим эрэйин. сир үерүүлэрин
Сир обото эйиэхэ умнарым.

Ок-сиэ, оччобо сылайбыт кутум
Сынныаланы эйиэхэ булар,
Оччобо кыйаарга кыйдаммытым,
Икки атак сайыатын умнаар.

Эн мөссүөнгүн, үйэлээх мөккүөргүн
Мин бэйэбэр илдээ барыафым,
Ханан да, ханна да буолларбын,

Байдалыам, эн курдук буолуобум!
Бырасты, көнүл Байдал...
Айхал!»

Барбыттара кинилэр собуруу,
Дойдуну күөгэлдьиччи үктээн;
Илбистээх тойуктара өрүү
Ийэ сир үрдүнэн сатараан.

Онтон аныха дылы Байдал
Көбөрөр иэнэ түллээхтиир,
Барыйар очуоска охсуллан
Барыллы, кыннина тураахтыыр...

ТАЛЛАН БҮРЭ

Ефрем Степанович Сивцев — Таллан Бүрэ 1909 сylлаахха тохсунны 25 күнүгэр Нам улууңгар Хатыг Арыы нэхилизгэр төрөөбүтэ. Төрөлпүттэрэ эрдэ өлөннөр, эзтигээр нитиллэн испитэ, онтон хараа суюх умнаштын сирдээн, ыалы кэрий сылдыбыта.

Таллан Бүрэ Советской билаас туругурбутун эрэ кэнэ оскуолаа киирэн үөрэнэр кыахтаммыта. Начальний оскуоланы бүтэрэн баран, Якутскайга советской-партийной оскуолаа үөрэммите.

1927 сylлаахха, үөрэн сырттабыса, Комсомол Уобастаагы Комитета кинин мобилизациялан хоту үзүүэ выьпти. Онно баран, кини Булун уокуругун бандыгытартан ыраастааынга, Советской билааын олохторонгын актыбынайдык кыттыбыта: олохтоо нэхилизиньэттэн этээрээт тэрийсигбитэ, ол этэрээт комиссара буолбута.

Хотуттан төннөн кэлэн 1932 сylлаахха советской-партийной оскуолатын бүтэрбигээ. Онтон ыла күн бүгүнгэ дизри, отуттан тахса сыл устата, Чурапчы, Нам оройуоншарыгар быысталы суюх учууталынан үлэлиир.

Таллан Бүрэ саха литературагар 1929 сylлаахтан хоноониору сууриталаан, иуучча классиктарын айымнылыарын тылбаастаан билээн барбыта. Хоноонпорун, поэмаларын уонна тылбаастарын магнайгы кинигээ 1937 сylлаахха Москваа бзчээттэнэн тахсыбыта. Аабааччылар кини хотуу дойду хоюун, тыйыс үлэгниг дьоннорун үтүкэннээх мөссүөннэрин тапталлаахтык ойуулур, төрөөбүт кыраайын кэрэ айылбатын дыкти көстүүлэрии художник кырабы харабынан көрөн хохийар сонун тыллаах-өстөөх күүстээх уус-урац образтаах айымнылыарын улахашын кэрхсээбигтэрэ.

Советской поруот фашистской Германияны утари кырыктаахтык кыргынбар сylларыгар Таллан Бүрэ «Уолан Эрилик» диэн өр сыл дааныардаахтык үлэлэн бүтэрбигт поэмата туспа кинигэнэн тахсыбыта. Саха саллааттара бу кинигэн «синиэлбиг сизбигэр укта сылдан сэрииг кинирбигт, кылгас сынналангмытыгыар аастан, адырыа өстөөхүү охсууңуга күүс-кудэх ылабыт» диэн авторга маҳтапан сурыйаллара.

Саха сиринээби кинигэ издательства 1957 сylлаахха Таллан Бүрэ «Көмүс долгуннаар» дийн хоноонору хомууриниуыгун бзчээттэн тааирабыта. Таллан Бүрэ бу кинигэтигэр билингги кэннээби Саха сирин тыытын күрүэннээх оловун, хоюун-хоодуот колхозтаахтарын, «үүнүүлээх оттоох киэг хочолору», «көмүс долгун» бааныналары, «көмүнүэр көлүйбээ куба устарын», «толоонгоо саас турыйа ыныытырын» хомбодйдук, урдук поэтический нэхийилэхэти хохийбууга. Поэт олоо тас көстүүлэрин ойуулаанынан үлүүйбэт, урут үктэммит олук устун айанныыр чэпчеки суволга таласпат, мэлдэлтийн олох процесстарын бэйэ харабынан көрөн, бэйэ сурэбин курдат аяран, арыян көрдөрөгө дульунаар, од иинин кини суруйуулара уксун диринг философский ис хоноониох, сонун буоланиар, аабааччыларга күүстээх, сырдык санаалары көбүтэллэр, аабааччышы үтүбээ, кэрбээ ынгырар, угуйар ураты күүстээх буолаллар.

Таллан Бүрэ ССКП XX съеин кэнниттэн өссө ордук ере көтөүүлэн үзлэээт. Кини кэнники сylларга «Үчүгэй Өлүөн», «Көмүс мус», «Хотойук» курдук поэмалары сурuida, «Уолан Эрилик» поэматын хат көннөрдө, тупсарда.

Таллан Бүрэ 1942 сylлаахтан ССКП чилинэн, 1944 сylлаахтан Советской Союз Суройааччылары союонун чилинэн. Ахсаабат айар, эдэр ыччытэй интэр-үерээрт өр сylлаах үлэтийн иинин «Бочоут Знага» орденынан, «1941—1945 сс. Аба дойднуу көмүскуур сэрииг кильбизнээх үлэтийн иинин» диэн медалынан, Саха АССР Верховный Советын Президиумун Бочоутунаи Грамотатынан нафараадаламмыта.

ИИИНЭБИТЭ

Хотойук
Үчүгэй Өлүөнэ 42
Уолан Эрилик 55